

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

TÜRKAN QÜDRƏTLİ MƏTLƏB qızı

“MÜASİR DÖVRDƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Magistr proqramının rəhbəri:
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:
iqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL 1. SOSIAL-İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	8
1.1. İqtisadi təhlükəsizliyin məzmunu və onun sosial aspektləri.....	8
1.2. Sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin rolu.....	17
1.3. Qloballaşma proseslərinin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təsiri.....	25
FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ TƏŞKİLATI HÜQUQİ MEXANİZMİ.....	38
2.1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlət idarəetmə orqanlarının funksional fəaliyyəti.....	38
2.2. Respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının normativ-hüquqi təminatı və onun sistemli təhlili.....	46
2.3. Azərbaycanın regional sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının kompleks təhlili.....	53
FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZ- LİYİN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	64
3.1.İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən istifadə istiqamətləri.....	64
3.2.İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	82
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Respublikamızda uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası nəticəsində ölkənin makroiqtisadi sabitliyi və davamlı iqtisadi inkişafı təmin edilmişdir. Bu strategiya nəticəsində qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası təmin olunmuşdur. Ölkə başçısının yeritdiyi düzgün siyasət nəticəsində gələcək illər üzrə dayanıqlı inkişafın əsaslı təməlinin yaradılmasına, iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə və əhəlinin rifah səviyyəsinin daha çox yaxşılaşdırılmasına imkan yaratmışdır.

Məlum olduğu kimi ölkəmizin dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra, yeni iqtisadi sistemin qurulmasını vacib vəzifəyə çevrilmişdir. Həmçinin yeni sistemin müstəqil fəaliyyətini təmin etmək üçün dünya təcrübəsinin müsbət tərəflərindən yararlanmaq və islahatların ikinci mühüm vəzifəsi kimi iqtisadi mexanizminin bazar iqtisadi prinsiplərinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdır.

XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan üçün qısa olan 26 il ərzində sosial-iqtisadi, həmçinin siyasi sahədə çətin inkişaf yolu keçmişdir. Müstəqilliyin ilk vaxtlarında ciddi sosial, iqtisadi, hərbi və s. bu kimi problemlərlə üzləşməyinə baxmayaraq, sonrakı illərdə makroiqtisadi sabitliyin təmini, habelə ekoloji, ərzaq və enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycan müvəffəqiyyətli inkişaf nümayiş etdirmişdir.

Təbii olaraq, istər bütövlükdə bazar mexanizminin, istərsə də onun ayrı-ayrı elementlərinin formalaşması zamanı dünya təcrübəsindən istifadə olunmalıdır. Amma bu halda ölkənin sosial və iqtisadi durumu, mədəni xüsusiyyətləri elmi cəhətdən əsələndirilmiş şəkildə nəzərə alınmalıdır. Hansı ki, son nəticədə ölkənin malik olduğu resurlardan səmərəli istifadəyə şərait yaratmaqla yanaşı, həmçinin milli iqtisadiyyatın inkişafına da müsbət təsir göstərmək imkanına malikdir.

Azərbaycan keçid dövrünü başa vurdurduqdan sonra iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin səciyyəvi cəhətlərindən biri də qeyri-neft sektorunun inkişafını şərtləndirməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində sənayenin strukturunda görülən keyfiyyət

dəyişiklikləri, ümumilikdə sosial-iqtisadi strategiyanın əhəmiyyətli tərkib hissəsidir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını xarakterizə edən məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlətin müstəqlliyini və bütövlüyünü, hərbi-siyasi sabitliyi qorumaq;
- vətəndaşların yaşayış və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini şərtləndirən inkişafa nail olmaq;
- beynəlxalq əmək bölgüsünün effektiv həyata keçirilməsinə nail olmaq;
- ölkənin dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunmasını təmin etmək.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakılara nail olunması zəruridir:

- dövlətin milli maraqları çərçivəsində həm siyasi, həm iqtisadi tədbirlərin icra edilməsi;
- ölkədə sosial sülhün mövcudluğu, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksək olması;
- dünyada gedən proseslərin mənfi təsirindən qorunma imkanının mövcudluğu və s.

Yuxarıda qeyd edilənlərin əsasında hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası ümumi olaraq ölkəyə təhlükə yaradan iqtisadi təhlükə faktorlarını müəyyən edir və qiymətləndirir. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası hazırlanarkən hər bir dövlətin makroiqtisadi, xarici-iqtisadi, demoqrafik, texnoloji, ekoloji və s. keyfiyyət göstəriciləri nəzərə alınır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi mexanizmindən danışarkən ölkənin ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyi məsələsinə daha ciddi diqqət yetirməliyik. Ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı bir çox ölkələrin müxtəlif konsepsiya və proqramları vardır. Bu haqqda müvafiq paragrafda geniş bəhs edilir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsi qənaətbəxş səviyyədədir. Dövlətin kifayət qədər zəngin ehtiyatlara və investisiya imkanlarına malik olması, ixtisaslı kadr potensialı və s. iqtisadi təhlükəsizliyi təbii olaraq effektiv təmin edir. Lakin, bu sahədə uzunmüddətli perspektiv üçün lazımı tədbirlərin görülməsi vacib şərtidir. İqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasının bir neçə

amilləri var və onlar bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərib, mürəkkəb sistem təşkil edir. Bunun üçün də bu məsələyə sistemli yanaşaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin idarəetmə sistemini yaratmaq məqsədəuyğun hesab edilir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər dissertasiya işinin aktuallığını əks etdirir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqat işinin predmeti iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində hüquqi mexanizmlərin bir vasitə kimi rolunun araşdırılmasından ibarətdir. Tədqiqat işinin obyektı isə müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində formalaşdırmış olduğu qanunvericilik aktları da daxil olmaqla, milli qanunvericilik sistemidir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə müvafiq olaraq davamlı sosial-iqtisadi inkişaf və bu şəraitdə sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin mahiyyəti dərindən tədqiq edilmiş, habelə ölkədə və dünyada baş verən proseslərin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyə təsir xüsusiyyətləri və formaları təhlil edilərək ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi sabitliyinin qorunmasında xüsusi yeri olan sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması şəraitində təhlükə yaradan xarici və daxili faktorların aşkarlanması və iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin müəyyən edilməsi əsasında onun hüquqi təminatının daha da təkmilləşdirilməsinə dair təvsiyələrin hazırlanmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- iqtisadi təhlükəsizliyin məzmunu və onun sosial aspektlərinin xarakterizə edilməsi;
- sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin rolunun araşdırılması;
- qloballaşma proseslərinin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təsirinin müəyyən edilməsi;
- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlət idarəetmə orqanlarının funksional fəaliyyətinin əlaqəliliyinin aşkar edilməsi;
- respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının normativ-

hüquqi təminatının sistemli təhlil edilməsi;

- respublikamızın təmsalında regional sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının kompleks təhlili edilməsi;

- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Mövzunun işlənməsində müqayisəli təhlil, sintez, dinamik və analiz üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin əsas informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Statistika Komitəsinin, Gömrük Komitəsinin statistik xarakterli materialları, hesabatları və internet resurları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini müasir dövrdə ölkənin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində hüquqi təminatın nə kimi rol oynamasının tədqiq edilməsi ilə şərtlənir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə dair əldə edilmiş nəticələrdən respublikamızda müvafiq problemlərin həlli prosesində istifadə etmək olar.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təklif və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın predmeti və obyektı, informasiya bazası və elmi yeniliyi əks olunmuşdur.

Birinci fəsildə sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti açıqlanır, sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin vacibliyi vurğulanır və müasir dövrün gündəmi olan qloballaşma prosesinin iqtisadi təhlükəsizliyə təsiri xarakterizə edilir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında dövlət orqanlarının rolu, onun normativ-hüquqi bazası təhlil edilir və regional iqtisadi proqramlar bu kontekstdə tədqiq edilir.

Üçüncü fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, habelə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən istifadə və dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin kordinasiyası məsələləri öyrənilir.

Sonda aparılan tədqiqatın əsasında nəticələr ümumiləşdirilir və müasir dövrdə ölkənin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin hüquqi təminatının daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər irəli sürülür.

İş istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, normativ-hüquqi aktlar və internet resurslarının siyahısı ilə tamamlanır.

FƏSİL 1. SOSIAL-İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadi təhlükəsizliyin məzmunu və onun sosial aspektləri

Müasir dövrdə iqtisadi təhlükəsizlik problemi qloballaşan dünya iqtisadiyyatı şəraitində ən əsas məsələlərdən biridir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkə daxilində siyasi sabitlik təmin olunsada, iqtisadi sahədə xarici təhlükələr hər zaman mövcud olur. Beynəlxalq maliyyə bazarı, dünya ticarətinin əhatə dairəsi genişləndikcə, İKT inkişaf etdikcə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək məsələləri də mürəkkəbləşir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması ölkədə iqtisadiyyatın səmərəli strukturunun formalaşdırılmasından, resursların səmərəli istifadə edilməsindən və həmçinin sosial-iqtisadi problemlərin həllindən asılıdır.

İlk öncə "təhlükəsizlik", "təhlükəsizlik sistemi" məflumlarının mahiyyətini açaq. "Təhlükəsizlik" - cəmiyyətin mühüm həyati mənafeələrinin mühafizə olunması vəziyyəti, habelə inkişaf meyillərinin tərkibinin xarici və daxili təhlükələrdən qorunması başa düşülür. "Təhlükəsizlik sistemi" isə ölkənin hər sahəsində mövcud olan çoxmürəkkəb sistemdir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə isə iqtisadi uzunmüddətli perspektivdə daha effektiv üsullarla əhalinin hər nəfərinə düşən maksimum miqdarda iqtisadi resursların dinamik və dayanıqlı inkişafını təmin etmiş olsun.

Məlumdur ki, iqtisad elmi müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Bu isə müxtəlif məsələlərə müxtəlif yanaşmaları əks etdirir. O cümlədən iqtisadi təhlükəsizlik probleminə də ayrı-ayrı iqtisadi məktəblərin yanaşmaları müxtəlif olmuşdur. Bir çox iqtisadi məktəblərin dövründə "iqtisadi təhlükəsizlik" anlayışı mövcud olmadığından və ya belə bir problemin gündəmdə olmamasına baxmayaraq, bu məktəblərin baxışlarında belə bir məfhumda dair müəyyən fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Hər bir iqtisadi məktəbin xüsusiyyətindən, onun nümayəndəsinin baxışlarından asılı olaraq, hər məktəb iqtisadi təhlükəsizliyə dair məsələlərə özünəməxsus fikirlər yürütmüşdür. Belə ki, bu baxışların bir qismi sənayenin, bir qismi kənd təsərrüfatının, bir qismi ticarətin və s. inkişafını

dəstəkləyir, digər qismi pul toplamağı əsas götürür, başqa qismi dövləti əsas götürür, dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsini zəruri hesab edir, daha başqa bir qismi isə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini əsassız sayır və s. Məhz buna görə də, iqtisadi yanaşmalar və müxtəlif iqtisadi məktəblərin iqtisadi təhlükəsizliyə dair münasibətləri fərqli olaraq meydana çıxmışdır. XVI-XIX əsrlərdə yalnız daxili istehsalı inkişaf elətdirməklə, iqtisadiyyatın sahələrinin proporsional inkişafına nail olunurdusa, XX əsrdən etibarən xarici amillər də üstün mövqe tutmağa başlayır.

Müasir dövrdə hər bir ölkənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır. İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin əsas tərkib hissəsi olaraq, cəmiyyətdə sosial sabitliyin, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi və s. məsələlər üçün şərait yaradır. Bunun üçün iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini açıqlamağa çalışaq.

Milli təhlükəsizlik sistemində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi vacib və əsas üsürlərdən biridir. İqtisadi təhlükəsizlik - təhlükənin qarşısının alınması, aradan qaldırılması, minimuma endirilməsi, həmçinin obyektə zərər verə bilən və ya onu məhv edə biləcək xarici və daxili təsirlərdən mühafizəsidir.

Bu əsasda iqtisadi təhlükəsizliyin tiplərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- potensial təhlükəsizlik - təhlükələrin, cəmiyyət üçün mövcud ola biləcək hər hansı kataklizm və təhdidlərin olmaması;
- real təhlükəsizlik - təhlükələrdən mühafizə olunma, onlara qətiyyətlə qarşı durmaq qabiliyyəti . (1, s.30)

Dünya təcrübəsinə əsasən iqtisadi təhlükəsizliyin parametrlərinin təsnifini aşağıdakı kimi vermək olar:

- geniş təkrar istehsal şəraitində ölkə iqtisadiyyatının fəaliyyət qabiliyyəti. Yəni, ölkədə təkrar istehsalı təmin edən sahələrin mövcudluğu;
- qiymətlərin sabitliyi;
- əhalinin normal həyat səviyyəsi. Yəni, ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyini qoruyub-saxlamaq, əhalinin əmək differensiasiyasının, yoxsulluq səviyyəsinin, işsizliyin normal həddə olmasını təmin etmək;

- maliyyə axınının normal səviyyəsi;
- yerli məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasına, daxili ehtiyacların idxal hesabına ödənilməsinə şərait yaradan xarici ticarət balansının mövcudluğu;
- valyuta vəsaitlərinin xaricə axınına qarşı limit qoymaq;
- mövcud iqtisadi sistemə uyğun iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin qurulması və s. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyindən bütün bu sadalanan halların mövcudluğu zamanı danışmaq olar.

Ümumiyyətlə, iqtisadi təhlükəsizlik və onun sosial aspektləri ilə əlaqədar bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif fikirlərə rast gəlinir. Məs, görkəmli rus alimi V.Senqaçov iqtisadi təhlükəsizliyi izah etmək üçün əvvəla onun əsas komponenti olan iqtisadi maraqları müəyyənləşdirməyi lazım bilir. Burada həm cəmiyyətin maraqlarının təmin olunması, həm də onun reallaşmasına əks təsir törədə biləcək xarici və daxili amillərdən qorunmasını əsas götürür. (1, s.32) Başqa bir rus aliminin fikirlərinə əsasən iqtisadi təhlükəsizlik aşağıdakı 3 əsas şərtin ödənilməsinə tələb edir.

- iqtisadiyyatın sabitliyi və dayanıqlığının təmin edilməsi;
- dövlətin istehsal və milli ehtiyatlara tam nəzarəti, sərbəst iqtisadi qərarlar qəbul etməsi;
- iqtisadiyyatın özünüinkışaf etdirmə qabiliyyətinin olması.

İqtisadi təhlükəsizlik məsələsinə digər bir yanaşmada yazılır ki, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın elə bir inkişaf səviyyəsidir ki, burada iqtisadi maraqların həm beynəlxalq, həm milli səviyyədə idarə edilməsinə təminat yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizlik tarixi və məntiqi cəhətdən dövlətçiliyin meydana gəlməsi, inkişafı və millətin iqtisadi maraqlarını dərki ilə əlaqədardır.

Başqa bir alimin fikrinə görə isə, iqtisadi təhlükəsizliyi əldə etmədən, nə milli, nə də beynəlxalq səviyyəli dövlət qarşısında duran vəzifələri həll etmək olmaz. Dövlət qarşısında duran sosial və iqtisadi məsələlərin milli maraqlar çərçivəsində həll olunması dövlətin beynəlxalq arenada müdafiəsinə şərait yaradır.

Buradan da göründüyü kimi, dövlətin yaranması və möhkəmlənməsi iqtisadi təhlükəsizliyi şərtləndirən cəhətlərindən olan millətin maraqlarının dərk edilməsi, bu maraqların qorunmasını təmin etmək üçün əsas olmuşdur.

SSRİ-nin süqutu ilə əlaqədar vahid təsərrüfatçılıq sistemində birləşən respublikalar arasında olan iqtisadi əlaqələrin pozulması bu ölkələrin iqtisadiyyatında çətinliklər yaratmışdı. Bu ölkələrdə iqtisadi əlaqələrin qırılması, istehsal həcmnin aşağı düşməsi, ənənəvi bazarların itirilməsi və sistem dəyişiklikləri ilə əlaqədar meydana çıxan problemlər ölkələrin durumunu daha da çətinləşdirmişdir. Müasir dövrdə bu ölkələrin zəif inkişafı və çox zaman xarici amillərdən asılılığı onların iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mənfi təsir göstərmişdir.

1994-cü ildə Beynəlxalq İqtisadçılar İttifaqının keçmiş SSRİ-nin görkəmli iqtisadçıların iştirakı ilə iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin müzakirəsini nəzərdə tutan "dəyirmi masa"da akademik Ziyad Səmədzadə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti barədə fikirlərini açıqlamışdır. (1, s.33)

İqtisadi təhlükəsizlik - İqtisadiyyatın elə vəziyyətidir ki, bu zaman ictimai tələbatların səmərəli ödənilməsi, sabit iqtisadi artım, beynəlxalq səviyyədə iqtisadi maraqların qorunması təmin edilir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə, onun iqtisadiyyatının elə vəziyyəti başa düşülür ki, bu aparılan siyasətin sosial yönümlüyünə, milli mənafehlərin müdafiəsinə, ölkənin təhlükəsizliyinin və müdafiə qabiliyyətinin tələb edilən səviyyədə olmasına imkan yaratsın. Bunu yaddan çıxartmaq lazım deyil ki, iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsidir. Ölkənin milli maraqlarının qorunması, milli iqtisadiyyatın keyfiyyətli və dinamik inkişafı, xarici təsirlərdən qorunmaq və müdafiə milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında müstəsna rol oynayır. İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin dayacağıdır və maddi əsasıdır.

Tədqiqatçılar iqtisadi təhlükəsizliyi şərh edərkən ölkənin iqtisadi maraqlarına və bu maraqların təmin edilməsinə xüsusi diqqət göstərmişdilər. Bir tərəfdən, iqtisadiyyatın özünün altsistemləri arasında səmərəli əlaqələrinin

qurulmasına, digər tərəfdən isə beynəlxalq səviyyədə milli iqtisadi maraqların formalaşmasını əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik əhalinin normal həyat fəaliyyətini, xalq təsərrüfatının inkişafını və ümumilikdə dövlət maraqlarının reallaşması imkanlarını müəyyən edir.

İqtisadi təhlükəsizlik cəmiyyətin bütün təbəqələrinin ehtiyaclarının ödənilməsi, iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinin təşkili və ölkənin iqtisadi inkişafının normal gedişinə mənfi təsir edə bilən amillərin neytrallaşdırılmasını təmin edir. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın sabitliyini, onun dayanıqlığını və daimi inkişaf meylini təmin edən amillərin məcmusudur.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini aydınlaşdırarkən, iqtisadi inkişaf anlayışına da nəzər salmaq vacibdir. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini daha aydın anlamaq üçün onun dayanıqlıq və inkişaf anlayışları ilə əlaqələrini aydınlaşdırmaq lazımdır. Məlumdur ki, iqtisadiyyat inkişaf etmirsə, onun daxili və xarici təhlükələrə müqavimət göstərmək imkanı məhdudlaşır. İqtisadiyyatın dayanıqlığı onun sistem daxili əlaqələrin sabitliyini və möhkəmliyini, xarici və daxili təzyiqlərə qarşı müqavimət göstərmək imkanlarını xarakterizə edir. İqtisadi inkişaf əhalinin həyat səviyyəsinin, rifah halının yüksəlməsi, gəlirlərin artması, cəmiyyətin hər bir üzvünün tələbatlarının və maraqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədardır.

Digər bir yanaşmaya görə iqtisadi inkişafın məqsədi həyat səviyyəsinin keyfiyyətini yüksəltmək, insanların sosial inkişafını və təhlükəsizliyini səmərəli şəkildə təmin etməkdən ibarətdir. İqtisadi inkişafın həm keyfiyyət, həm kəmiyyət faktorunu nəzərə alsaq, ona 3 amillə - təbii resurslar, insan kapitalı və istehsal yönümlü kapitalla nəzər yetirilir. Beləliklə, iqtisadi inkişaf cəmiyyətin bütün tələbatlarının ödənilməsinə və maraqlarının reallaşması imkanlarını özündə əks etdirir. Eləcə də iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsini xarakterizə edir. İqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti dedikdə, ölkənin resurs və elmi-texniki potensialının səmərəli bölgüsü, geniş

təkrar istehsalın həyata keçirilməsi, dünya təsərrüfatında iştirak və iqtisadiyyatın sosialyönümlüyünün təmin edilməsini nəzərdə tutur.

İqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti ilk növbədə ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafını şərtləndirir. İqtisadi inkişaf səviyyəsi ölkənin müasir sosial-iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edir. Ölkədə əhalinin təhsil səviyyəsi, həyat səviyyəsi, dövlətin maliyyə imkanları, mədəniyyətin, elmin və incəsənətin inkişafı milli iqtisadiyyatın inkişafından əsaslı dərəcədə asılıdır. Ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı iqtisadiyyatda yarana biləcək mənfi halların qarşısını alır, həmçinin inkişaf mexanizminin səmərəliliyini artırır. Beləliklə, ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı, ümumillikdə ölkənin inkişafına maneə törədə biləcək amillərə əks təsir göstərmək imkanlarını artırmaqla, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsini əks etdirir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması səviyyəsi, üsul və vasitələrini müəyyənləşdirmək üçün meyarlar seçilməlidir. Bu meyarlar həmçinin iqtisadiyyatda baş verən prosesləri, hadisələri, ölkənin iqtisadi maraqlarını və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsini əks etdirir.

"İqtisadi təhlükəsizlik", "iqtisadi inkişaf" və s. kimi anlayışlara müxtəlif yanaşmalar olduğu kimi, iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarının seçilməsinə də fərqli yanaşmalar mövcuddur.

Bir çox tədqiqatçılar iqtisadi təhlükəsizliyin əsas meyarlarını aşağıdakı kimi qeyd edirlər :

- ölkənin resurs sərvəti və onu inkişaf etdirmək;
- ölkənin ərazi bütövlüyü, sosial konfliktlərin aradan qaldırılması, sosial sabitlik;
- xarici və daxili mənfi amillərin minimuma endirmək, əmək və kapital resurlarının səmərəli istifadəsi və s.

Digər bir yanaşmada isə iqtisadi təhlükəsizliyin əsas meyarlarını aşağıdakı kimi qeyd edirlər:

- iqtisadiyyatın yenidənqurulmasını təmin etmək (məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyini yüksəltmək, material və enerji tutatmunun artırılması, elmi-

tədqiqat işlərinin artırılması, elmi-texniki potensialın inkişafı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və s.)

- əmlak bərabərsizliyinin qarşısını almaq (işsizliyin aradan qaldırılması, cəmiyyətin qruplara bölünməsinin qarşısını almaq, yaşayış minimumu ilə minimum əmək haqqı arasında nisbətə aşağı endirilməsi və s.)
- regionlar arasında qeyri-bərabərliyin qarşısını almaq, təsərrüfatçılıq sahəsində kriminal hallara səbəb olan amillərin müəyyənləşdirilməsi və onların aradan qaldırılması və s.

İqtisadi təhlükəsizlik meyarlarını müəyyənləşdirərkən xarici təcrübənin də nəzərə alınması məqsədə uyğundur. Məsələn, Rusiyada iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarını müəyyənləşdirərkən aşağıdakılar nəzərə alınır: (2, s.35)

- iqtisadiyyatın geniş təkrar istehsal rejimində fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti, yəni istənilən şəraitdə dövlətin mövcudluğu üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələrin inkişaf etdirilməsi və həmin sahələrin xaricdən asılılığının aradan qaldırılması;

- qəbul olunmuş standartlara uyğun olaraq, əhalinin normal həyat səviyyəsinin təmin olunması və qorunub saxlanılması;

- maliyyə sisteminin dayanıqlığı - büdcə kəsiri, qiymətlərin normallaşdırılması, bank sisteminin, milli valyutanın dayanıqlığı, investisiya cəlbəediciliyinin artırılması, tədiyyə balans kəsrinin aşağı salınması və s.

Bu meyarlar ümumi meyarlardır və iqtisadi təhlükəsizliyi ümumi şəkildə izah edir. Ölkənin coğrafi mövqeyindən və sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq, xüsusi hallar üçün də meyarlar müəyyənləşdirilə bilər. Bildiyimiz kimi, iqtisadi təhlükəsizlik dayanıqlı iqtisadiyyatın təmin edilməsindən asılıdır. Ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini təhlil edərkən bir sıra iqtisadi göstəricilərdən istifadə olunur. Z.Səmədzadə iqtisadi təhlükəsizlik məsələsinə toxunarkən, ən az 25 göstəricidən istifadə edilməsini təklif edir. (1, s.36)

Bu göstəricilərə bunları daxildir: ÜDM, onun dinamikası və ölkələr üzrə müqayisəsi; illik inflyasiya; orta yaşayış müddəti, işsizlik səviyyəsi; dövlət borcu,

yoxsulluq səviyyəsi, sənayenin ümumi məhsulda xüsusi çəkisi; elmi tədqiqatlar, təcrübi konstruktor işləri və s.

Beləliklə iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri dedikdə ümumilikdə əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadi artım, işsizlik norması, dövlət borcu, büdcə kəsri, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsi, təbii resurslar, elmi-texniki potensial, qızıl-valyuta ehtiyatları və s. aid edilir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sosial sferanın hərtərəfli monitorinqini tələb edir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi zamanı onun sosial aspektlərinə diqqət yetirək. Bu zaman iqtisadi təhlükəsizliyin təhlili üçün ilk növbədə göstəricilər qrupunu düzgün seçmək vacibdir.

- sosial sabitlik;
- həyat səviyyəsi və həyat səviyyəsinin keyfiyyəti (demoqrafik potensialın bərpası, məşğulluq səviyyəsi, təbii və gizli işsizlik) ;
- iqtisadi inkişaf və ölkənin müdafiə qabiliyyətliliyi, insan kapitalı, mütəxəssis və əmək potensialının qiymətləndirilməsi və s.

Göstəricilər seçilərkən bəzi tələblər nəzərə alınmalıdır. Bu tələblər ilk növbədə sosial sferadakı potensial və real təhlükəni tam əks etdirməli, proqnozlaşdırma və statistika sistemində uyğun tərtib edilməlidir. Həmçinin konkret olmalı və sahələrarası faktiki sosial vəziyyəti qiymətləndirərkən birmənalı olmalıdır. Digər tələb isə iqtisadi təhlükəsizliyi dövlət strategiyasında nəzərdə tutulan sosial yöndə təhlil etməyi nəzərdə tutur. Buraya əhalinin sosial fəallığı, demoqrafiya, həyat keyfiyyəti, doğum və ölüm səviyyəsi, xəstəlik səviyyəsi, orta ömür müddəti, yaşayış minimumu, minimal əmək haqqı, təqaüdlərin səviyyəsi, cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələri arasında gəlir fərqi, əhalinin sosial qrupları üzrə məşğulluğun dinamikası, gənclər və qadınlar arasında işsizliyin səviyyəsi, kriminogen vəziyyət və sairə.

Dövlətin mühüm funksiyalarından biri də iqtisadi dəyişikliklərin prioritetləri və tempi sosial yönlü islahatların prioritetləri və tempinə uyğunluğunun təmin edilməsidir. Həmçinin iqtisadi təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirərkən onun sosial nəticələrinin əvvəlcədən görülməsi, iqtisadi və sosial mexanizmlərin

birləşdirilməsi də dövlətin əsas funksiyalarına aid edilir. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında dövlətin əsas təhlükə amilləri sırasına yoxsulluq səviyyəsinin yüksəlməsi və əmək səviyyəsinə görə təbəqələşmənin kəskinləşməsi aid edilir. Belə bir göstərici sosial sabitliyin və sosial maraqların balansının pozulması problemini yaradır. Sosial sabitliyin pozulması amillərinə aşağıdakılar daxildir:

- cəmiyyətin iki təbəqəyə - varlılar və yoxsullar təbəqəsinə ayrılması;
- işsizliyin səviyyəsinin artması, hansı ki, bu sosial münaqişələrə səbəb olur;
- əməkhaqqı verilməsinin ləngidilməsi;
- şəhərlərdə yoxsulluğun artması.

Bu halda ölkədə kriminal və sosial gərginlik yaradaraq, narkomaniya, cinəyətkarlıq, oğurluq və s. kimi neqativ halların genişlənməsinə səbəb olur.

Sosial sferada iqtisadi təhlükəsizliyə səbəb olan amillər sırasına qeyri-əlverişli investisiya mühiti, qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti və s. daxildir. İşsizlik, cinəyətkarlığın artması, əhalinin təbəqələşməsi milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün 1-ci dərəcəli təhlükə mənbələridir. Lakin əhalinin sürətlə təbəqələşməsi və cəmiyyətin tənəzzülü prosesinin get-gedə dərinləşməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün ciddi təhlükələrdəndir. Yoxsulluq problemindən fərqli olaraq cəmiyyətin tənəzzülü prosesinin qarşısını almaq çətin bir məsələ olub, cəmiyyət üçün dağıdıcı təsirə malikdir. Bu problemin həlli yalnız iqtisadi amillərlə deyil, həmçinin xalqın mənəvi-əxlaqi kefiyyətləri, dini, adət-ənənəsi, milli mentaliteti ilə sıx bağlıdır. Əhalinin sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərən məsələlərdən biri kimi tənəzzül təhlükəsi çıxış edir, yoxsulluğun qeyri-tipik bir halı kimi nəzərdən keçirilir.

Tənəzzül - bir anlayış kimi sosial subyektdəki dəyişiklikləri ifadə edərək, onun əsas tərkib hissələrindən biridir.

Tədqiqatçıların fikrincə makro, mezo, mikro səviyyələrdə bu və digər layihələrin reallaşdırılması zamanı təhlil milli təhlükəsizlik müddəalarına əsaslandırılmalıdır, həmçinin ekoloji və sosial-iqtisadi təhlükəsizliyə də xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin tənəzzülü prosesi həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, istehlakın səviyyəsinin və alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə sıx

əlaqədardır. Əhalinin gəlirinin az olması işçi qüvvəsinin geniş təkrar prosesinə əngəl törədir. Bu məsələ işçini bir neçə yerdə işləməyə məcbur etsə də, lakin yenə də ailənin tələbatını tam ödəməyə imkan vermir. Bu isə o deməkdir ki, minimum əməkhaqqı səviyyəsi yaşayış minimumu səviyyəsindən aşağıdır.

Beləliklə, ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi müstəqilliyin və sabitliyin zəmanətçisi, həmçinin cəmiyyətin səmərəli fəaliyyət göstərməsinin mühüm şərtidir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında dövlətin rolu danılmazdır və aşağıdakı paraqrafda bundan bəhs edəcəyik.

1.2. Sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin rolu

Müasir dünya iqtisadiyyatı sistemində milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin uzunmüddətli perspektivi üçün əsas istiqamətlərinin konkretləşməsində dövlətin vahid sosial siyasətinin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin prioritetlərinin dəqiqləşdirilməsində, bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında dövlətin iqtisadi tənzimləyici funksiyası spesifik əhəmiyyət daşıyır.

Onu da qeyd etmək ki, əhalinin sosial təhlükəsizliyi, gələcəkdə həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını almaq, sosial əhəmiyyətli amillərdən olan peşə və təhsil sisteminin dağılmasının qarşısını almaq, əhalinin tənəzzülünə yol verməmək, sağlamlığın təmin edilməsi kimi məsələlər də hər zaman dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə dövlətin orta və uzunmüddətli perspektivdə olan vəzifə və məqsədləri vardır.

Bu cür məsələlərin həllində dövlətin vacib funksiyası iqtisadi islahatların aparılmasını sosialyönlü islahatların taktikası və tempinə uyğun təmin edilsin. Gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi proseslərin tənzimlənməsi zamanı ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün iqtisadi və sosial mexanizmlərin birləşdirilməsi də əsas

dövlət funksiyalarına aid edilir. Dövlət bu istiqamətdə fəal sosial siyasət yeridir. Bu siyasətin əsas tərkib hissələri vətəndaşların hüquqlarının sosial müdafiəsi, gəlirlər, məşğulluq, kapital və əmək arasında münasibətlərin tənzimlənməsi, sosial-mədəni sferanın inkişafına dəstək və s.

Ancaq dövlətin sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində rolunun artmasına da çox ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi qədim zamanlardan bugünə kimi mövcuddur, buna görə də dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi çoxillik təcrübəyə malikdir. Dövlət iqtisadi siyasətə təsir göstərir, iqtisadi islahatların aparılması üçün əlverişli şərait yaradır. Lakin bir sıra tədqiqatlar göstərmiş ki, dövlət müdaxiləsi heç də hər zaman ürəkaçan nəticələr verməmişdir. Belə hallara misal olaraq göstərmək olar ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zamanı resursların düzgün bölgüsü olmamış, səmərəsiz gəlir bölgüsü, kafi təsərrüfat mühiti yaranmışdır. Resursların bölgüsündə qeyri-bərabərlik dövlətin apardığı siyasətə aid edilir və bu qeyri-bərabərlik qorunub saxlanılır. Gəlirlərin səviyyəsində qeyri-bərabərlik göstəricisi Cinni əmsalı ilə ölçülür. Təcrübələr göstərir ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi olan ölkələrdə qeyri-bərabərlik liberal olan ölkələrdən heç də az deyildir. İşsizlik, inflyasiya, makroiqtisadi müvazinətsizlik iqtisadiyyatına dövlət müdaxiləsi olan ölkələrdə daha xarakterik xüsusiyyət almışdır. Dövlət müdaxiləsinin daha məhdud olan ölkələrdə iqtisadiyyat daha müvəffəqiyyətli inkişaf etmişdir. Bu ölkələrə misal olaraq Çili, Cənubi-Şərqi Asiya, Yeni Zelandiyanı göstərmək olar.

İnsanların həyat səviyyəsi mütəlif yanaşmalarla öyrənilir, təhlil olunur və proqnozlaşdırılır. Belə ki, ölkənin ayrı-ayrı regionlarında istehlak, xərclər və gəlirlər balans şəklində təhlil olunur. Həyat səviyyəsinin öyrənilməsi ümumi və konkret göstəricilərin vəhdəti əsasında həyata keçirilir. Bunda sonra diferensial yanaşma formalaşır. Diferensial yanaşma - onun yaratdığı amilləri qiymətləndirmək kimi başa düşülür. Məsələn, peşənin, təhsilin keyfiyyətinin həyat səviyyəsinə təsiri və s. Həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə ərizində adambaşına düşən sosial infrastruktur və onların istehsal gücü, xidmət göstərmə qabiliyyətinin səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Sosial infrastruktur isə şəhər və

kənd yerlərində olan əhalinin sayı, məşğulluq səviyyəsi, gəlirlərin və əhalinin rifahı ilə ölçülür.

Sosial siyasət yalnız dövlət və onun strukturlarının hüquq və vəzifələri deyildir. V.Rakitskinin söylədiyi bir tərifə görə sosial siyasət oxşar və ya müxtəlif maraqları olan sosial siniflərin və qrupların qarşılıqlı münasibətləridir. (1, s.228) Bəzən bu münasibətlər çərçivəsində əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri, sosial birliklər arasında sosial vəziyyətin saxlanılması və ya dəyişməsi marağında ziddiyətlər yaranır. Sosial siyasətin vəziyyəti, istiqaməti yerli özünü idarəetmə və müxtəlif sosial siniflərin marağı nəzərə alınaraq dəqiqləşdirilməlidir. Bu dövlətin müstəqil siyasət həyata keçirmək funksiyasını məhdudlaşdırmır, əksinə müxtəlif subyektlər arasında qarşılıqlı təsiri təmin edir. Dövlətin və onun subyektlərinin mühüm qarşılıqlı təsir prinsipləri sosial siyasət sferasında aşağıdakı kimidir:

- ölkənin hər bir regionu üçün ümumi normaların işlənilib hazırlanması;
- bərabər sosial-iqtisadi və siyasi-hüquqi imkanlarının təmin olunması.

Sosial siyasətin aktiv həyata keçirilməsi üçün dövlətin qarşısında duran əsas problem regionlarda onların üzərinə düşən vəzifələri icra etmək üçün lazımı səviyyədə maliyyə vəsaiti çatışmazlığını aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, sosial siyasət dedikdə ölkənin müəyyən tarixi inkişaf mərhələsi, müəyyən məqsədlərlə əlaqədar olan maliyyə və təşkilati cəhətdən əsaslandırılmış dövlət fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sosial maraqların qorunmasını, dövlət ilə sosial subyektlər arasında baş verə biləcək yaxud baş vermiş münaqişələri vaxtında qarşısını alınmasını əks etdirən göstəricidir. Sosial-iqtisadi inkişafın ləngidən amillərdən biri də insanların yaşayışı və normal fəaliyyəti üçün iqtisadi imkanların yetərincə olmaması, onların maraqlarının qorunması və təmin olunması mexanizmlərinin ölkədə qeyri-təkmil olması sosial-iqtisadi inkişaf üçün ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi daxili təhdid yaradır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında əsas təhlükə amilləri sırasında birincisi əhalinin əmək səviyyəsinə görə təbəqələşmənin sürətlənməsi və yoxsulluq səviyyəsinin yüksəlməsidir. Bu meyil sosial sabitliyin, ictimai həmrəyliyin və

sosial maraqlardakı balansın pozulması təhlükəsini yaradır. (1, s.230)

Əhalinin bu cür yoxsulluq səviyyəsində yaşaması millətin genofondunu zəiflədir, gələcək nəslin inkişafına neqativ təsir göstərəcək. Yoxsulluq vətəndaşların ixtisaslarını artırmalarına, peşələrinə yiyələnmələrinə mane olur, əhalinin ehtiyaclarını, təlabatını ödənməsində çətinlik yaradır. Belə vəziyyət cəmiyyətdə mənəvi düşkünlük yaradır, yoxsulluğun son həddi kimi bilinən dilənçilik vəziyyətinə gətirib çıxardır, dilənçilərin, cinəyatkarların sayı artır.

Əhalinin kütləvi şəkildə yoxsullaşması və geniş vüsət alması iqtisadi təhlükəsizliyi, ümumilikdə ölkənin milli təhlükəsizliyi üçün real təhdid hesab olunur. Bu ölkədə aparılan iqtisadi-sosial islahatların uğursuzluqla nəticələnməsinə gətirib çıxardır, sosial partlayış təhlükəsini doğurur.

İqtisadi təhlükəsizliyin sosial parametrləri tədqiq olunarkən bir çox ETİ-ləri, xüsusilə REA-nın Sosial-Siyasi Tədqiqatlar İnstitutu iqtisadiyyatın vəziyyətinin, sosial-sferanın, ekologiyanın, demoqrafik proseslər sahəsində cəmiyyətin siyasi münasibətlərinin qiymətləndirilməsində və araşdırılmasında üstünlük verirlər. (1, s.235)

Əhalinin sosial vəziyyətinin, həyat səviyyəsinin pisləşməsi, gəlir səviyyəsində fərqlərin artması, əvvəllər orta təbəqədə qərarlaşmış bir çox sahələrinin nümayəndələrinin və intellektual peşə sahiblərinin bu əhali qrupuna, yəni yoxsul əhali qrupuna daxil olması ilə nəticələnir.

Yoxsul əhali qrupu işsizlik, məcburi köçkünlər və qaçqınlıq hesabına genişlənsə də, belə bir vəziyyətdə "işləyən"lər də belə əhali qrupuna aid edilir. Belə ki, işləyənlərin aldığı əmək haqqı və yaxud onların qazandığı gəlirlər özlərinin və ailə üzvlərinin gündəlik ərzaq təminatını və digər ehtiyaclarını belə ödəyə bilmir. Belə vəziyyət əhalinin yoxsul təbəqəsinin daha da artmasına, iqtisadi bərabərsizliyin daha da dərinləşməsinə şərait yaradır və ölkədə getdikcə yoxsulluğun miqyası genişlənir.

Əhalinin az bir hissəsinin aid olduğu varlı təbəqəsində isə öz xidməti mövqelərindən və vəzifələrindən istifadə edərək keçid dövründə dövlət mülkiyyətinin çox hissəsini özəlləşdirərək ona sahib olan, ölkənin təbii

ehtiyatlarını əllərində cəmləyən dövlət adamları və məmurlar çoxluq təşkil edir. Bu qrupa cinəyətkarlıq və rüşvətxorluq yolu ilə qazanc əldə edib varlananlar da daxildir. İmkanlı təbəqə gəlirlərini vergidən gizlədərək, əllərində olan pul vəsaitlərini yatırım edirlər, kapital qoymaq üçün müxtəlif vəsait mənbələri axtarırlar.

Struktur amilinin təsiri nəticəsində həmçinin regionlar üzrə də gəlirlərin qeyri-bərabər paylanılır, bu da iqtisadi bərabərsizliyi daha çox dərinləşdirir. Yəni, regionlar arasında yoxsul və zəngin regionlar fərqlənir. Əhalinin pul gəlirləri içərisində əməkhaqqı gəlirlərinin təsiri çox olduğu ərazilərdə, regionlarda əhali əziyyət çəkir, qeyri-əlvərişli vəziyyət insanların yaşayış səviyyəsinə də pis təsir göstərir.

Əhalinin yoxsullaşmasının qarşısını almaq, yaranmış vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün dayanıqlı iqtisadi artım siyasətini həyata keçirmək və ona nail olmaq lazımdır. Belə bir artım ÜDM-in real həcmi artırır.

Dünya təcrübəsinə baxsaq görürük ki, ildə təxminən 2% həddində iqtisadi artım da məşğulluq səviyyəsini artmasına şərait yaradır. Bu zamanda əhali gəlirlərinin ümumi artımı, eləcə də vətəndaşların sosial müdafiəsinin təmin edə bilmək üçün zəruri maliyyə vəsaitlərinin həcmi artırması baş verir.

F.İ.Hüseynovun qeyd etdiyi kimi, "Hazırda bazar transformasiyası şəraitində bəşəriyyətin həll etməli olduğu əsas problemlər arasında məşğulluq, işsizlik və yoxsulluq problemləri mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasında da bu problemlərin öyrənilməsi və həlli yollarının müəyyən olunması qarşıya məqsəd olaraq qoyulmalıdır". (1, s.237)

Sosial sabitliyə nail olmaq və yüksək gəlirlilik səviyyəsinin təmin olunması üçün əsas məsələlərdən biri də əhalinin yığımları probleimidir. Cəmiyyətdə yoxsullaşma zamanı maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı yaranır ki, bu da iqtisadi artım tempini zəiflədir. Bildiyimiz kimi hiperinflasiya nəticəsində qiymətlərin ümumi səviyyəsi qalxır, pul dəyərsizləşir. Bu zaman real əməkhaqqının və adambaşına düşən gəlirlərini kəskin şəkildə azalması halı baş verir ki, bu da əhalinin yığım imkanlarını minimuma endirir, vətəndaşların yığım formalarını

dəyişir. İnflyasiya nəticəsində vəsaitlərin qiymətdən düşməsi riski və yığımlar üzrə aşağı faiz dərəcələri vətəndaşların topladıqları vəsaitləri xaricə çıxartmağa sövq edir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin banklarda və qeyri-bank təşkilatlarında yerləşdirdikləri pul vəsaitləri ÜDM-in illik həcmnin artımında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Bu da iqtisadi artım üçün əlverişli şərait yaradır.

Yoxsulluq cəmiyyəti tənəzzülə uğradan əsas təhlükələrdən biridir. Yoxsulluqla mübarizə olduqca əhəmiyyət kəsb edən sosial vəzifələrdən biridir.

Dövlətin yoxsulluğun qarşısını almaq üçün həyata keçirdiyi siyasətin əsas prioritetləri aşağıdakı kimidir :

- makroiqtisadi sahələr üzrə sabitləşmə, dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq. Bu məşğulluğun genişləndirilməsi, minimal əmək haqqın ilə orta yaşayış minimumu səviyyəsi arasında tarazlıq yaratması, əməyin dəyərinin və qiymətinin artırılması, əhalinin bir sıra ödəmələr üzrə borclarının ləğvi üzrə qətiyyətli əsas yaradır;

- minimal sosial təminatlar sisteminin dövlətin sosial prinsiplərinə uyğun formalaşdırılması və təşkil edilməsidir;

- yoxsul əhaliyə sosial yardım fondunun və sisteminin yaradılması, yoxsulluq həddində yaşayan əhali üçün ünvanlı sosial yardımlar göstərmək, sosial sabitliyin təmin olunması, ucuz kreditlər, vergi güzəştləri, istehlak mallarının istehsalını münasib qiymətlərlə artırmaq yolu ilə azgəlirli əhali təbəqəsinin onların gəlirlərinə uyğun öz tələbatlarını ödəyə bilmələri üçün şərait yaratmaq.

Birincidərəcəli əhəmiyyətə malik vəzifə - qoruyucu tədbirlər köməkliyi ilə real gəlirlərin azalmasının önəlmək, onların sabitləşməsini təmin etmək, sonra bu gəlirlərin artımı tempini sürətləndirmək, onların qiymətlər artımını üstələyən, ötüb-keçən yüksəlişini təmin etmək, birbaşa sosial yardımlar göstərməkdən ibarətdir. Bu, investisiya fəallığını artırmaq, yoxsulluq probleminin kəskinliyini azaltmağa, istehlak tələbini canlandırmağa imkan verir.

Əhalinin gəlirlərinin tənzimlənməsi və cəmiyyətin sosial strukturunun optimallaşdırılması yönündə həyata keçirilən siyasətdə əsas diqqət əhalinin böhran vəziyyətindən, "koma halı"ndan çıxmaq məqsədilə ilə bölgü təyinatlı tədbirlər

həyata keçirmək yolu ilə gəlirlərin tarazlaşdırılmasına, bərabərləşdirilməsinə yönəlməlidir. (1, s.239)

Bu, fiziki şəxslərdən vergi tutma və təkmilləşdirilmiş vergi sistemi yaratmaq, "kölgə iqtisadiyyatı" vasitəsilə varlı adamların və xüsusi sektorda fəaliyyət göstərənlərin dövlətdən gizlədikləri pul gəlirlərinin həcmində dəqiq hesaba alınması metodunun tapılmasını, vicdanlı vergi ödəyicilərinə qarşı nisbətən güzəştli vergi tutma rejimini tələb edir.

Bu zaman yüksək gəlirli əhali təbəqəsindən mütərəqqi vergi tutulma müddəsinə əsaslanaraq şəxsi gəlirdən vergi tutulması formalarını dəqiqləşdirmək, gəlirlərin dövlətdən gizlədilməsinə görə yüksək cərimələrin tətbiqi, gəlirlərin hesablanmasında kompyuterlərin tətbiqi, ailə amilinin nəzərə alınması mühüm şərtədir. Muzdlu işçilər, fermerlər, fəhlələr, fərdi və ailə təsərrüfatlardan vergi tutumları zamanı aşağı başlanğıc xəttinin təyin etməklə, sahibkarlar gəlirindən tutulan vergilərin və əməkhaqlarının dəqiq bölgüsünü aparmaq yolu ilə cəmiyyətdə gəlirlərin tarazlaşdırılmasına və orta sinfin formalaşdırılmasına yardım etmək olar.

Yoxsulluğun səviyyəsinin azadılması ilə bağlı tədbirlər sırasında müavinətlər üzrə borcların ləğvi, real əməkhaqlarının artırılması, əməkhaqları, pensiyalar, təqaüdlər xüsusi yer tutur.

Real gəlirlərin azalması və vətəndaşların yoxsullaşmasına əks təsirli tədbirlər sırasında qiymətlərin artımına uyğun olaraq indeksasiya yolu ilə əhalinin real pul gəlirlərinin dəyərini qoruyub saxlamaq, yaşayış minimumunun dəyişməsinə uyğun olaraq pul gəlirlərinin minimal səviyyəsinin təkrar nəzərdən keçirilməsi də daxil edilməlidir. (1, s.241)

Ən çətin və mürəkkəb məsələlərdən biri də yoxsul yaşayan əhali qrupunun sosial müdafiəsinin və onlara sosial yardım ilə bağlı tədbirlərin işlənilməsi, hazırlanması, ayrıca dövlət tərəfindən sosial yardım üçün ayrılan maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsində eyniliyə yol verməməklə bağlıdır. Problemin həllinə prinsipial yanaşarkən ehtiyac səviyyəsini nəzərə alaraq kasıb yaşayan əhaliyə birbaşa ünvanlı sosial yardım göstərilir. Həmçinin belə məqsədlər üçün ayrılmış

büdcədən səmərəsiz istifadəyə yol verməmək, ölkənin bütün regionlarında bu cür yardımların verilməsinin sabitliyini təmin etmək məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqəli olaraq sahələrin strukturlarının yenidən qurulması, çoxlu sayda müəssisələrin müflisləşməsinə və öz fəaliyyətinin dayanıqlılıqna səbəb olur, ölkədə işsizlik səviyyəsini kəskin sürətdə artırır və işsizliyin kəmiyyətini çoxaldır. Bu, işsizliyin sosial nəticələrini yumşaltmaqda fəaliyyət göstərən təsərrüfat mexanizminin zəif cəhətlərindən irəli gəlir. Bunun üçün kadrlar hazırlığı sistemini təkmilləşdirmək, yeni ixtisaslara yiyələnmə, ixtisas artırma ilə bağlı tələblərə uyğunlaşmaq və onları tətbiq etmək lazımdır. Həmçinin, işsizliklə əlaqədar verilən müavinətlərin səviyyəsi normal yaşayışı təmin edə bilmir.

Məşğulluq siyasəti əməkqabiliyyətli əhalinin işgüzar fəallığa cəlb etmək üçün lazımı şəraitin yaradılmasını təmin edir. Bu, əhalinin yoxsullaşmasının, kütləvi işsizliyin artmasının qarşısını alır, vətəndaşların məhsuldar davranışını stimullaşdırır, gizli işsizlik səviyyəsinin çoxalmaması üçün məhsuldar məşğulluğun təmin olunması üzrə müvafiq tədbirlər sistemini nəzərdə tutur. Orta müddətli zaman üçün sosial-iqtisadi inkişaf proqramını nəzərdə tutur. Şübhəsiz, bu problemlər mikro, mezo və makro səviyyələrdə təhlil edilməlidir.

Vətəndaşların iqtisadi və sosial hüquqlarının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm vəzifələrindən və əsas funksiyalarından biridir. Lakin burada əsas məsələ dövlətin maliyyə imkanları əsasında cəmiyyətin iş yerlərində olan tələbatını ödəyən zaman balansın təmin edilməsidir. Bir məsələni də nəzərə alaq ki, məşğulluq makroiqtisadi tənzimlənmənin əsas hissəsi olub, ölkədə və regionlarda iqtisadi və sosial problemlərin effektiv və fəal həlli vasitəsidir.

Məşğulluğun təmin edilməsində qeyri-dövlət sektorunun inkişafı, genişlənməsi də müsbət rol oynayır. Əmək bazarında mühüm sabitləşdirici amil olan yeni iş yerlərinin yaradılmasında investisiya proqramlarına səthi yanaşılması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə qarşı ciddi təhdid, qorxu yaradır. (1, s.243)

Bu paraqrafdan aydın oldu ki, həqiqətən də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində, onun yaratdığı sosial problemlərin effektiv həllində dövlətin rolu danılmazdır. Son yüzillikdə bəşəriyyətin həyatına təsir edən aktual məsələlərdən biri də qloballaşma prosesidir. Qloballaşma prosesinin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində təsirini öyrənək.

1.3 Qloballaşma prosesinin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təsiri

Qloballaşma anlayışı latın sözü olan "qlobus" sözündən amələ gəlib, mənası "yer kürəsi" deməkdir. Qloballaşma - ümumdünya siyasi, iqtisadi və mədəni inteqrasiya prosesidir. Bu prosesə məhsuldar qüvvələrin sürətlə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi amili kimi yanaşaraq, onu sosial tərəqqinin aparıcı amili hesab edirlər.

Qloballaşma obyektiv bir proses olduğu üçün heç bir dövlət, habelə Azərbaycan bu prosesdən qırağda qala bilməz və də heç kimin arzu və istəyindən asılı olmayaraq bu prosesdə bütün dövlətlər iştirak edir. Qloballaşma prosesi iqtisadiyyat, mənəviyyat, ideologiya, siyasət, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, sosial sfera, mədəniyyət, ekologiya, milli-iqtisadi təhlükəsizlik də daxil olmaqla ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edir. (2, s.277)

Qloballaşma dedikdə daha çox informasiya axınlarının, əmtəə, kredit, kapital, həmçinin ideyalar və əmək mübadiləsinin əhəmiyyətli dərəcədə artması və genişlənməsi nəzərdə tutulur. Qloballaşma müasir dövrdə bəşəriyyətin tərəqqisi, inkişafın obyektiv sürətləndirici amilidir. Qloballaşma prosesi 20-ci əsrin sonlarından etibarən cəmiyyətin inkişafındakı ahəngdarlığı pozur, inkişafda sosial-siyasi və iqtisadi qeyri-bərabərliyi kəskinləşdirir, tarixi tərəqqini çıxılmaz böhran vəziyyətinə çatdırır. Qloballaşma prosesi iqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələrlə zəif inkişaf etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi və milli mənafeələri arasında

dərin, həlledilməz ziddiyətlər doğurur, bir sıra ölkələrin milli müstəqil inkişafına maneələr törədir. (1, s.276)

Qloballaşma beynəlxalq əmək bölgüsü sistemi, siyasi və iqtisadi münasibətlər ilə əlaqəli olan milli təsərrüfatların dünya bazarına birləşməsi, onların regionallaşdırma və transmilliləşdirmə prosesidir. Nəticədə dövlətlərin milli müstəqilliyini məhv edilməsi yolu ilə bazar iqtisadiyyatında vahid dünya şəbəkəsi formalaşır. Dünyəvi əmək bölgüsü, müxtəlif ölkələrin mədəniyyətlərinin bir-birilə qarışması bütün planet miqyasında işçi qüvvəsinin, kapitalın, istehsal resurslarının miqrasiyası, iqtisadi və texnoloji proseslərin, qanunvericiliyin standartlaşdırılması qloballaşmanın əsas nəticələridir. Qloballaşma nəticəsində bəşəriyyət onun bütün subyektlərinə daha sıx bağlı və daha çox asılı olur, ümumi problemlərin miqdarı artır.

İqtisadiyyatın qloballaşması dünya iqtisadi inkişafının əsas qanunauyğunluqlarından biridir. İqtisadiyyatın qloballaşması kapitalın yerdəyişmə tempində və miqyasındakı kəskin artımında ifadə edilir. Qloballaşma bütün iştirakçılara rəqabət mühiti yaradır və iştirakçıları mübarizəyə çağırır. Son illər ərzində təsis edilmiş informasiya sistemi maliyyə kapitalının cəryanını olduqca gücləndirmişdir.

İqtisadiyyatın qloballaşması - mürəkkəb prosesdir. Qloballaşma prosesi bir tərəfdən dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələri yüngülləşdirir, bəşəriyyətin qabaqcıl nailiyyətlərinə giriş üçün ölkələrə şərait yaradır, dünya inkişafını stimullaşdırır, resurslardan qənaətli istifadəni təmin edir. Digər tərəfdən isə qloballaşma mənfi nəticələrə də səbəb olur: qloballaşmanın sürətlənməsi dünya miqyasında qlobal mənəvi aşınmaların getməsi və qlobal cinayətlərin artması üçün şərait yaradır, iqtisadi və siyasi cəhətdən zəif ölkələrin öz ehtiyatlarını itirməsi, əhalinin rifah səviyyəsinin aşağı düşməsinə, vahid bir iqtisadi mədəniyyətin formalaşması zamanı xalqlar mədəni özünəməxsusluğunu, öz dəyərlərini itirmiş olur ki, bu da iqtisadiyyatın periferiya modelini möhkəmləndirilməsinə gətirir.

Qloballaşma şəraitində dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması mühüm məsələlərdən biridir. Öz məzmununa görə təhlükəsizlik formalarını aşağıdakı kimi bölmək olar: sosial, siyasi, hərbi, elmi-texnoloji, demoqrafik, iqtisadi, enerji,

mədəniyyət, genetik, informasiya və hüquqi təhlükəsizliklər. Sözsüz ki, təhlükəsizlik sistemində iqtisadi təhlükəsizlik üstünlük təşkil edir. İqtisadi təhlükəsizlik problemi kompleks və geniş şəkildə məsələlərin həllini özündə birləşdirir. Bunlara aiddir: məşğulluq, ekoloji, ərzaq, təhsil, mənzil-məişət xidmətləri, tibbi xidmətlər, pensiya təminatı, real gəlirlər, fərdi əmanətlərin mühafizəsi, informasiya təminatı və s.

Qloballaşma dövründə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm atributlarından biri də ərzaq təhlükəsizliyidir. Ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində dövlətin uzunmüddətli tədbirlərinin başlıca məqsədi Azərbaycanın kənd təsərrüfatının gəlirliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, eləcə də onun beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya olunmasını nəzərdə tutur. (27) Ölkədə ərzaq məhsullarının etibarlı təminatına dair, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və onun hüquqi bazasının yaradılması məqsədi ilə 2008-ci ilin may ayında isə ölkə Prezidenti tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı" haqqında dövlət proqramı qəbul edilib. Bu proqram 2008-2015-ci illəri əhatə edib.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat tərzi üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Bunlar ərzaq zərərsizliyinin səviyyəsi və göstəriciləri sistemində reallaşır. Bundan əlavə, ərzaq təhlükəsizliyi üçün onların kritik hədd göstəriciləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ərzaq təhlükəsizliyini həm xarici, həm də daxili təhlükələrlə bağlamaq lazımdır. Bu zaman görürük ki, daxili amillərin təsiri xarici amillərin təsirindən daha çoxdur. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünya dövlətləri üçün ərzaq təhlükəsizliyi problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinə dair institusional və icra xarakterli işlərin görülməsi lazımlıdır. Bu problemə dövlət tərəfindən göstərilən Ərzaq Təhlükəsizliyi üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılmasında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı"nda və digər sənədlərdə öz əksini tapmışdır. (27)

"Ərzaq təhlükəsizliyi Konsepsiyası" Respublikada ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ərzaq təminatı sahəsində problemlərin və təhlükələrin aradan qaldırılmasını, ərzaq təhlükəsizliyi siyasətini, ərzaq təhlükəsizliyinin iqtisadi və sosial, kəmiyyət, keyfiyyət aspektlərini və bu sahədə hüquqi-normativ, təşkilati tədbirlər proqramının əsaslarını təyin edir. "Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyası"nın məqsədi ölkədə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, ərzaq müstəqilliyinə nail olmaq, fəvqəladə hallar üzrə ərzaq təminatının təşkili, əhalinin keyfiyyətli və sağlam ərzaq məhsulları əldə etmələri üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Milli təhlükəsizlik sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri də ekoloji təhlükəsizlikdir. Azərbaycanda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində müxtəlif proqramlar və tədbirlər təşkil olunmuşdur. Onun normativ-hüquqi bazasını "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" qanunu təşkil edir. "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu hüquqi və fiziki şəxslərin, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin həyata keçirməsi zamanı ekoloji təhlükəsizlik sahəsində münasibətləri tənzimləyir.

(28) Bu qanunun məqsədi cəmiyyəti, onun maddi-mənəvi dəyərlərini, insanın həyatını və sağlamlığını, ətraf mühiti, həmçinin bitki və heyvanlar aləmini, atmosfer havası, kosmik fəza, su obyektləri, torpaq və təbii landşaftı təbii və antropogen amillərin təsirindən yaranan təhlükələrdən qorumaq, onların hüquqi əsaslarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Ekoloji təhlükəsizlik sahəsində qanunvericilik bunlardan ibarətdir: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. (28) Ekoloji təhlükəsizlik sahəsində dövlət siyasətinin əsas prioritetləri aşağıdakılardır:

1. ölkənin inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasında, həyata keçirilməsində ekoloji təhlükəsizliyin ali qaydada təmin edilməsi;

2. ekoloji təhlükəsizliyin yerli, regional və ümumdünya səviyyədə təmin etmək məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlığının inkişafı;

3. biosferin və onun digər bütün komponentlərinin qorunub saxlanması , insanların ekoloji cəhətdən təhlükəsiz həyatı və fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması;

4. Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına aid olan bölməsi də daxil olmaqla, ölkənin ərazisində yerli və dövlət özünüidarəetmə orqanlarının sinxronizasiya fəaliyyətinin təmin edilməsi;

5. fəvqəladə və təhlükəli ekoloji vəziyyətin qarşısının vaxtında alınması, onun, gələcək nəsillər üçün təsir göstərə biləcək mənfi halların aradan qaldırılması və bunun üçün tədbirlərin hazırlanması və hər il ardıcılı həyata keçirilməsi.

Ekoloji təhlükəsizlik sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1. dövlət nəzarətini həyata keçirmək, təhlükəli ekoloji vəziyyətlərin yaranan halları aşkar etmək və proqnozlaşdırmaq;

2. ekoloji cəhətdən fəlakətli olan zonalara fəvqəladə ekoloji zonası statusunu vermək;

3. informasiya təminatını təşkili və həyata keçirmək;

4. ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinə aid tələbləri dövlət standartları və normativləri təsdiq etmək;

5. ekoloji təhlükəsizlik sahəsində əhalinin mütəmadi təlimatlandırılmasını təmin etmək;

6. fəvqəladə və təhlükəli ekoloji vəziyyət yaranan zaman əhaliyə məlumat vermək;

7. ekoloji təhlükəsizlik sferasında qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər vəzifələri həyata keçirməkdir.

Ətraf mühitə təhlükəli təsirlərin və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasına aid fəaliyyətin əlaqələndirilməsini, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə dövlət nəzarətini Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi həyata keçirir.

İqtisadi təhlükəsizliyin bir ünsürü də "Valyuta təhlükəsizliyi"dir. "Valyuta tənziimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu Valyuta təhlükəsizliyini həyata keçirmək üçün dövlətin qəbul etdiyi əsas normativ hüquqi aktdır. (29) "Valyuta tənziimi haqqında" qanunda Respublika ərazisində valyuta

əməliyyatlarının aparılması prinsiplərini, valyuta nəzarəti və valyuta tənzi mi orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, ondan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquq və vəzifələrini və valyuta qanunvericiliyinin pozulması üzrə məsuliyyəti müəyyən edir. Respublika ərazisində rezidentlər tərəfindən milli valyuta ilə hesablaşmalar aparılması məhdudiyyət qoyulmadan aparılır. Azərbaycan Respublikasında milli valyutanın qeyri-rezidentlər tərəfindən əldə edilməsi, ondan istifadə edilməsi qaydası isə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilir.

Dünya siyasətinin qloballaşması hələ çoxda aydın olmayan müxtəlif yollarla siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatın xüsusiyyətini dəyişən sosial transformasiya prosesidir. Qloballaşma ilə meydana çıxan sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni dəyişikliklərin dünyaya uğurlu inteqrasiyası hər bir ölkənin qarşısında duran lazımi faktorlardandır. Bu hal da tədqiqatçıların qarşısına çoxsaylı sualların çıxmasına səbəb olur: qloballaşmada dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulmasında, kapital axınında, iqtisadi və sosial tərəqqinin əsası olan əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, eləcə də global bazarların yaradılmasında dövlətin rolu, qanunların hazırlanmasında, siyasətin formalaşmasında, eləcə də qloballaşma zamanı iqtisadiyyatda müstəqil təsərrüfat subyektləri arasında dövlətin rolunun dəyişməsi və s.

Qloballaşmada həmçinin milli institutları təhdid edən bütün neqativ halların təsbit edilməsi və onları qarşılaya biləcək beynəlxalq əməkdaşlıq formaları müəyyən edilməlidir. Prosesin effektiv olması üçün milli proqramlar təsis edilməli və BMT çərçivəsində koordinasiya edilməlidir. Ümumi sosial təyinatlar qloballaşma dövründə dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi bazasını təşkil etməlidir.

Qloballaşma prosesinin başlıca forması olan iqtisadi qloballaşmanın əsasını ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi inteqrasiya prosesi təşkil edir. İqtisadi inteqrasiya milli təsərrüfatlar arasındakı əmək bölgüsünün müxtəlif səviyyələrdə reallaşdırılmasına əsaslanır. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya xidmət və əmtəələrin sərbəst hərəkəti,

işçi qüvvəsinin və kapitalın hərəkəti, birgə iqtisadi, elmi-texniki, valyuta-maliyyə, xarici, sosial və hərbi siyasətin ikitərəfli razılıq ilə həyata keçirilir. Dünya ölkələri bu yolla istehsalın səmərəliliyinin və istehsal güclərinin artırılmasına nail olur və bununla da əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə cəhd edirlər.

Qloballaşmaya iqtisadi rakursdan nəzər yetirdikdə, sadə insanlar üçün siyasətdən fərqli olaraq daha açıq görünən və sadə halları sadalamaq olar. Bəzi insanlar üçün qloballaşma - "Mercedes", "Coca-Cola", "Nokia", "Adidas", "Panasonic" və s. bu kimi ticarət nişanlarıdır. Doğrudan da, son onilliklər ərzində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişaf etdirilməsi qlobal ticarət nişanlarına sahib olan TMSŞ-in fəaliyyətini xeyli aktivləşdirib. Artıq okeanın bir tayında oturub o biri tayındakı bazarlara asanlıqla daxil olub, öz məhsulunu satmaq imkanına malikdir. Əvvəllər əsrlərlə müştəri və lokal bazar uğrunda aparılan mübarizə indi beynəlxalq səviyyədə aparılır. Bütün bunlar iqtisadi qloballaşmanın sadə və ən başlıca təzahürləridir.

İqtisadi qloballaşmanın iki əsas komponenti var: qlobal bazarın yaranması və istehsalın qloballaşması. Qlobal bazar tarixən bir-birindən fərqli olan milli bazarların vahid bir yerdə cəmləşməsidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz ticarət nişanlarının bütün dünyada məşhurlaşan bir istehlak məhsulu kimi qəbul edilməsi qlobal bazarın ən primitiv nümunəsidir. Müxtəlif milli zövqlər, seçimlər və alternativlər qloballaşmaya maneə törədən kimi görünsə də, qloballaşma dünyada vahid zövq, seçim və dəb meydana gətirmişdir. Qlobal bazarın ən əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, daxili bazarda rəqib olan transmilli şirkətlər artıq vahid dünya bazarına daxil olmaq üçün rəqabət aparırlar, həmçinin yerli bazara daxil olmaq istəyən xarici şirkətlərlə rəqabət aparmaq iqtidarında olurlar.

Qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini aşağıdakı müddəalarla açmaq olar :

- iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biridir. Təhlükəsizliyin digər sosial, siyasi, hərbi, informasiya, enerji, ərzaq növləri ilə sıx şəkildə əlaqədardır;

- iqtisadi təhlükəsizliyi mütləq mənada təmin etmək olmaz, ona yalnız iqtisadi sahəyə xarici və daxili neqativ təsirlərdən müəyyən mühafizə sayəsində nail olmaq olar;

- Mühafizə obyektini kimi iqtisadi sahədə həyati əhəmiyyətli iqtisadi maraqları dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin düşünülmüş tələbatlarını nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur;

- iqtisadi təhlükəsizlik obyektlərinin strukturu belə olmalıdır: dövlət, cəmiyyət, şəxsiyyət;

- iqtisadi sahədə təhlükələr və təhdid iqtisadi təhlükəsizliyin xarici və daxili amillərini xarakterizə etmək ilə lazımi mənbələrə malik ola bilər. Qloballaşma amili iqtisadi təhlükəsizliyin əsas xarici faktorları arasında mühüm rol oynayır.

Dünya iqtisadiyyatının müasir dövründə qloballaşma prosesində iqtisadi təhlükəsizliyə təsir edən mübadilənin beynəlmiləşməsinin dərinləşməsi, kapitalın beynəlmiləşməsinin dərinləşməsi, istehsal güclərinin beynəlxalq miqyasıyanın və ətraf mühitin istehsalın beynəlmiləşmə miqyasının genişlənməsi və s. kimi şərtlər ön cərgədə durur.

Milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amili kimi iqtisadi qloballaşmanın tərkib hissələrini aşağıdakılardır: vahid iqtisadi məkan, transmilliləşdirmə, dövlətin rolunun zəifləməsi, vahid kommunikasiya məkanı, həmçinin:

- İstehsalın beynəlmiləşməsinin dərinləşməsiylə son məhsulun yaradılmasında çoxsaylı forma və mərhələlərdə bir çox dünya ölkələrinin istehsalçılarının iştirakı ilə özünü biruzə verir. Dünya ticarətində yarımfabrikat və aralıq məhsul daha çox yer almağa başlayır;

- kapitalın beynəlmiləşməsinin dərinləşməsi ilk öncə fond bazarının beynəlmiləşməsi, birbaşa investisiyalar formasında ölkələr arasında kapitalın hərəkətinin artması;

- istehsal güclərinin qloballaşması elmi-texniki, texnoloji biliklərin mübadiləsi, istehsal vasitələrinin, habelə təsərrüfat vahidlərinin beynəlxalq

ixtisaslaşma və kooperasiya və istehsal resurslarının beynəlxalq hərəkəti kimi özünü biruzə verməsi;

- ənənəvi beynəlxalq ticarətin miqyasının genişlənməsi və xarakterində keyfiyyət dəyişiklikləri əsasında mübadilənin beynəlmilələşməsinin dərinləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi. Burada xidmət sahəsi istehsal sahəsindən daha tez və sürətlə inkişaf edərək beynəlxalq əməkdaşlığın daha vacib istiqamətinə çevrilir.

İqtisadi təhlükəsizliyinin təminatını xarakterizə edən bir çox göstəricilər vardır. Bunlara iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları; iqtisadi təhlükəsizliyin tərkib hissəsini əks etdirən göstəricilər, makroiqtisadi vəziyyəti əks etdirən göstəricilər; iqtisadi vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar yarana biləcək təhlükələr haqda dövləti və cəmiyyəti xəbərdar etmək qabiliyyətinə malik, kifayət həddə bir-birilə ilə qarşılıqlı əlaqədə olan göstəricilər aiddir.

İqtisadi təhlükəsizliyin kritik hədd göstəricilərinə, bu göstəricilərin ədədi parametrlərinə məhəl qoymamaq iqtisadiyyatın və sosial sferanın normal inkişafının ləngiməsinə və istehsal və əhalinin həyat səviyyəsi sahəsində daşdığı meyillərin formalaşmasına gətirib çıxarır. (2, s.33)

Bunları nəzərə alaraq iqtisadi təhlükəsizliyin təhlili zamanı istifadə olunan əsas makroiqtisadi göstəricilərə cədvəl 1.1. - də baxaq:

Cədvəl 1.1.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyin təhlili zamanı istifadə olunan makroiqtisadi göstəricilər

İl/Göstərici	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ÜDM-in dinamika- mikası (%-lə)	100,1	102,2	105,8	102,8	101,1	96,9
ÜDM deflyatoru (%-lə)	117,8	101,5	99,6	98,7	91,1	114,6

Cədvəl 1.1 - in davamı

Əsas kapitalla investisiya (%-lə)	127,3	118,0	115,1	98,3	88,9	73,9
Nominal orta aylıq əmək haqqı (%-lə)	108,3	109,1	106,6	105,4	104,5	107,0
Əhalinin nominal gəlirlərinin dinamikası %-lə	119,2	113,9	108,0	105,1	105,8	108,7
İstehlak qiymətləri indeksi	7,9	1,1	2,4	1,4	4,0	12,4

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Cədvəl 1.1 - də 2011-2016- cı illər üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilər göstərilmişdir. ÜDM deflyatoruna nəzər yetirsək görürük ki, bu göstəricidə 2015-ci ilə qədər azalma, 2016-cı ildə isə artım müşahidə olunmuşdur. Digər göstəricilərdə isə müvafiq illər üzrə artım və azalma baş vermişdir. ÜDM-ün həcmnin artması əhalinin rifah səviyyəsinin artmasını göstərir.

İqtisadi təhlükəsizlik probleminin qoyuluşu iqtisadiyyata münasibətilə xarici(ekzogen) və daxili(endogen) destruktiv amillərin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur.

Xarici amillərin sırasına qloballaşma, siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlik, qanunvericilikdə çatışmazlıqlar, qiymətli kağızlar bazarının dinamik hərəkəti, rəqiblərin təxribat fəaliyyəti, qiymətli kağızlar haqqında, investorlar üçün bazarın vəziyyəti və s. haqqında məlumatların olmaması daxil etmək olar. Daxili destruktiv amillərin sırasına isə riskin sığortalınması üçün imkanların məhdudluğu, bazar iqtisadiyyatının institusional qeyri-tamliğı, bazarı iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin düzgün və dəqiq texnologiyasının olmaması, hər biri böhran vəziyyətinin mənbəyi ola bilən, maliyyə strukturlarında qarşılıqlı əlaqənin mürəkkəb sistemini aid etmək olar.

İqtisadi təhlükəsizlik problemləri üzrə nəşrlərin və tədqiqatların əksəriyyətində konseptual baxımdan iqtisadi təhlükəsizliyin əleyhinə yönələn

təhlükələrin xarici və daxili təhlükələrə bölünməsi əsaslandırılır. Lakin iqtisadiyyatın inkişafına qarşı yönələn müxtəlif təhlükələrin formalarının aşkara çıxmasının mürəkkəbliyini hesaba alaraq, iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı istiqamətlənmiş təhlükələrin təsnifat sxemini daha dərindən təhlil edərək onları törəmə və birbaşa təhlükələrə bölmək lazımdır.

Müasir dövrdə böhran mənbələrinin formalaşmasında kapitalın, texnologiyaların yenilənməsi tsiklləri deyil, valyuta və maliyyə bazarlarının fəaliyyətindəki disproporsiyalar, pul vəsaitlərinin yığılı tsiklləri xüsusi rola malikdir. Son dövrlərdə yaranan qlobal maliyyə böhranını buna misal olaraq göstərmək olar. Qloballaşma şəraitində valyuta və maliyyə bazarının ən dinamik alətləri də böyük risklərə məruz qalır. Buna görə də qiymətlərin konyukturu, valyuta kursu, investorların və idarəetmə strukturlarının davranış prinsipləri, prosedurların etibarlılığı və nəzarət mexanizmi ölkənin iqtisadiyyatın vəziyyətinə və iqtisadi təhlükəsizliyinə müəyyənəddici təsir göstərir.

Qloballaşma şəraitində iqtisadi və sosial təhlükəsizliyin proqnozlaşdırılması və təhlili üçün müəyyən dövr ərzində kritik hədd ölçüləri bu göstəricilərin faktiki vəziyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin proqnoz göstəriciləri və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının ortamüddətli proqnozları daim müqayisə edilməlidir. Eləcə də belə təhlil əsasında qiymətləndirmə həyata keçirilərək, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı və milli iqtisadi mənafeələrinə uyğun uzunmüddətli strateji hədəfləri müəyyən olmalıdır. (2, s.38)

Qloballaşma şəraitində daxili tələbatın, istehsalın həcmi o qədər böyük olmayan Azərbaycan son məhsulu yalnız istehsalçıların zövqünə, istehlakçıların texnoloji imkanlarına uyğunlaşdırmaqla deyil, ilk növbədə öz yerini yeni məhsulun prinsipial ideyası və innovasiya prosesi formalaşan mərhələlərində analiz aparmaqla məşğul olmalıdır.

Dünya iqtisadiyyatının, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşması zamanı iqtisadi mexanizmlərin təşkili prosesi milli-dövlətçilik formalarının qorunub saxlanması əsasında baş verir. Azərbaycan xidmət və məhsulları dünya bazarına çıxarkən çox zaman ayrı-ayrı şirkətlərlə deyil, eləcə də dövlət-inhisarçı

strukturlarla üzləşir. Bu zaman da o, təkliddə bunlara qarşı durmaq iqtidarında olmur.

Milli iqtisadiyyatın ixtisaslaşmasının müasir sahələrin inkişaf etdirilməsi qloballaşma şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında daha çox zəruridir. Bununla bərabər qloballaşma öz iqtisadi strukturunu çevik müddətdə yenidən qurmaq, ənənəvi və yeni xarici istehsalçılar tərəfindən rəqabətin gücləndirilməsinə cavab olaraq buraxılan məhsulun keyfiyyətinin artırılması qabiliyyətini tələb edir. (2, s.39)

Qloballaşma prosesi - iqtisadi-sosial təhlükəsizliyin təmin olunmasına təsiri tərəfindən iqtisadiyyatın bütün sahələrini: maliyyə-kredit, valyuta əməliyyatları, əmtəə, xidmət, texnologiyalar, istehsal amillərinin hərəkəti, intellektual mülkiyyət obyektləri ilə ticarət, istehsal, informasiya, elmi-texniki və texnoloji əməkdaşlığı əhatə edən fəaliyyət sahələrinin məcmusu kimi xarakterizə olunur.

Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial təhlükəsizliyinin təmin olunması mexanizminin əsas elementəri aşağıdakılardır :

- iqtisadi təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb ola biləcək xarici və daxili təhdidlərin aşkara çıxarılması və proqnozlaşdırılması məqsədilə cəmiyyətin və iqtisadiyyatın monitorinqi;

- sosial-iqtisadi göstəricələrin ola biləcək hədd ölçülərinin işlənilib hazırlanması;

- qloballaşmanın təsiri nəticəsində iqtisadi təhlükəsizliyi pozan təhdidlərin dövlət tərəfindən aşkara çıxarılması, qarşısının alınması.

Qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün Azərbaycanın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri də makroiqtisadi sabitliyi təmin etməkdir.

İqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün iki növ institut lazımdır:

- fəaliyyətin yeni sahələrinə investisiyaları stimullaşdıran dövlət institutları;
- yerli və qlobal bazarlarda ,müəssisələrin yeni sahələrdə işini təmin edən şəxsi və dövlət institutları. (2, s.41)

İkinci növ institutların strukturu ölkədə qərarlaşacaq yeni ixtisaslaşma sahəsindən mühüm dərəcədə asılıdır, amma hər iki institut üçün bəzi oxşar cəhətlər vardır. Bunlara aiddir:

- ölkə üçün yeni fəaliyyət sfera və sahələrinə investisiya və innovasiyaların stimullaşdırılması. Lakin yüksək risklə bağlıdır.

- yeni fəaliyyət sahələrinə daxil olarkən, fəaliyyət göstərən zaman biznesin qarşılaşdığı problemərini azaltmağa imkan verən konsaltinq xidmətləri, hüquqi xidmətlər, marketinq kimi institutların mövcudluğu;

- riskli layihələrin maliyyələşdirilməsi zamanı maliyyə risklərinin ayrı-ayrı investor qrupları arasında bölüşdürülməsi;

- yeni fəaliyyət sferalarının tələblərinə uyğun olaraq çevik yenidənqurma qabiliyyətinə malik olan kadr hazırlığı, istisaslaşdırma və səlahiyyətlərin əldə olunması sisteminin yaradılması. (2, s.42)

Qloballaşma şəraitində iqtisadi sahədə Azərbaycanın strateji milli maraqları dörd əsas istiqamətdə əks olunur :

- Uzunmüddətli və dayanıqlı iqtisadi artım tempini;
- Ölkə iqtisadiyyatının, onun təsərrüfat sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, maliyyə və əmtəə bazarlarında yeni seqmentlərin tutulması;
- Əhalinin həyat səviyyəsinin və maddi rifahının yaxşılaşması və artımı;
- Dünya mədəniyyəti sferasında Azərbaycanın mövqeyinin genişlənməsi.

Beləliklə, sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin nəzəri-metodoloji kontekstində aparılan araşdırma onu göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi yalnız bilavasitə iqtisadiyyatla deyil, eyni zamanda sosial məqamlarla xarakterizə olunur. Bununla yanaşı, hal-hazırda belə sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin müstəsna rolu vardır. Nəzərdən o məqamı da qaçıрмаq olmaz ki, integrasiya prosesləri, o cümlədən onun bariz təzahür forması olan - qloballaşma sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində spesifik şərait formalaşdırır. Bu kimi mühüm vəzifələrin uğurlu icrası isə kompleks yanaşmanı şərtləndirir. 2-ci fəsildə isə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının təşkilati-hüquqi mexanizmindən bəhs edəcəyik.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ TƏŞKİLATİ-HÜQUQİ MEXANİZMİ

2.1. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlət idarəetmə orqanlarının funksional fəaliyyəti

1991-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra, ölkədə iqtisadi və digər sahələrdə nəzərə çarpacaq şəkildə nailiyyətlər əldə olundu. Bunlardan biridə ölkənin milli təhlükəsizliyi fonunda olmuşdur. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin kadr və maddi-texniki bazası əsasında həmin ilin noyabr ayında Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi təsis edildi. Qısa müddət ərzində başqa millətlərin nümayəndələri Respublikanı, həmçinin nazirliyi tərk etdilər, bundan sonra orqanın ancaq milli kadrlardan ibarət dövrü başlandı. Əvvəllər Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin bütün potensialı və imkanları Sovet imperiyasının strateji maraqlarının, təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmişdirsə, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi isə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, müstəqilliyinə, konstitusiyaya quruluşuna, iqtisadi, elmi-texniki potensialına, ərazi bütövlüyünün və milli maraqlarının qorunmasına xidmət göstərir. Həmçinin, dövlətin siyasətinə, sosial-iqtisadi vəziyyətinə, digər həyati əhəmiyyətli maraqlarına zidd çıxan və təhdid yaradan xarici dövlətlərin xüsusi qurumlarının və təşkilatlarının, təxribat-pozuculuq və digər qanunazidd fəaliyyətinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Müstəqillik bərpa olunduqdan sonra MTN Azərbaycanda xarici xüsusi xidmət orqanlarının həyata keçirdiyi təxribat-pozuculuq və kəşfiyyat fəaliyyətlərinin aşkar olunması və qarşının alınması baxımından önəmli nailiyyətlər əldə etmişdir. Nazirliyin qarşısında habelə dövlət sirri olan məlumatların qorunması; terrorizm, korrupsiya, narkotik vasitələrin, odlu silah və döyüş sursatı, psixotrop və radioaktiv maddələrin qanunsuz beynəlxalq dövriyyəsinə və mütəşəkkil transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizə kimi son dərəcə mühüm vəzifələr durmuşdur.

Lakin 2015-ci ildə MTN ləğv edilərək, yerində iki yeni qurum yaradılıb: Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Xarici Kəşfiyyat Xidməti. Qurumun biri kəşfiyyatla, digəri əks-kəşfiyyatla məşğul olur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 14 dekabr 2015-ci il tarixli 706 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsasında yaradılmışdır. (39) DTX-in fəaliyyətinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Milli təhlükəsizlik haqqında", "Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında", "Dövlət sirri haqqında", "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Əsasnaməsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar, sərəncamları və digər normativ hüquqi aktları, həmçinin bu sahədə xarici dövlətlər ilə bağlanmış beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. DTX-in fəaliyyət istiqaməti sırf ölkə daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Ölkə daxilində dövlətə, cəmiyyətə, vətəndaşlara təhlükə yaradacaq hər cür təhdidlərin qarşısının alınmasını həyata keçirir.

Xarici Kəşfiyyat Xidməti isə xaricdən Azərbaycana qarşı olan və yaxud ola biləcək kəşfiyyat hərəkətlərinin qarşısının alınmasına dair fəaliyyət göstərir. Xarici Kəşfiyyat Xidməti əsasən ölkə hüdudlarından kənar, xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarında və siyasi dairələrində dövlətin milli təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə əməliyyat tədbirləri həyata keçirəcək.

Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin əsas məqsədi dövlətin təhlükəsizliyinə xələl gətirə biləcək addımların dövlət ərazisindən kənar, onların hazırlandığı planlaşdırıldığı yerlərdə qarşısını almaqdır. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin fəaliyyətinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Milli Təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Kəşfiyyat və Əks-Kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktları, icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikası tərəfindən bağlanmış beynəlxalq müqavilə və sazişlər təşkil edir. (30)

Azərbaycan Respublikasının suveren, müstəqil dövlət kimi inkişafı üçün milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi bazasının yaradılması naminə "Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" qəbul edilmişdir. Bu qanunun 10-cu maddəsində milli təhlükəsizliyi təmin edən dövlət orqanları və qüvvələrin adı çəkilmişdir. Qanuna əsasən: Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən qüvvələr və dövlət orqanları - dövlət tərəfindən yaradılan, qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyət göstərən və Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin etmə qabiliyyətinə malik olan qurumlardır. (30) Bu orqanlar - Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər silahlı birləşmələr; gömrük, vergi, polis, prokurorluq və s. hüquq mühafizə orqanları; xüsusi xidmət orqanları; nəqliyyat, sənaye, energetika sahəsində işlərin təhlükəsiz görülməsi üzrə məsuliyyət daşıyan, informasiya və rabitə təhlükəsizliyini, əhalinin sağlamlığının qorunmasını və ətraf mühitin mühafizəsini təmin edən dövlət orqanları və digərləridir. Bu orqanlar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müvafiq qaydada qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir və bir-birini qarşılıqlı surətdə məlumatlandırırlar. Azərbaycanın milli təhlükəsizliyini təmin edən dövlət orqanları və qüvvələr öz səlahiyyətləri daxilində: Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər planlaşdırıb həyata keçirirlər; milli təhlükəsizlik sisteminin təkmilləşdirilməsiylə əlaqəli təkliflər verirlər; milli təhlükəsizliyə, milli maraqlara zərər vuran təhdidlərin qarşısının alınması üçün vaxtında müvafiq tədbirlər görürlər.

Azərbaycan Respublikasının Milli təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar - Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin, vəzifəli şəxslərin hərbi, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəniyyət, mənəviyyat, informasiya, ekologiya, elm və digər sahələrdə həyata keçirilən tədbirlərdə qanunvericilik ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən dövlət orqanları və digər qüvvələr öz səlahiyyətləri daxilində milli təhlükəsizliyin təmin

edilməsi ilə əlaqədar, milli təhlükəsizliyi təhdid edən və milli maraqlara zərər vuran fəaliyyətin qarşısının alınması, təhlükəsizlik sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər verir, bu sahədə qanunlara və digər normativ-hüquqi aktlara riayət olunmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görürlər. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti milli təhlükəsizliyi təmin edən əsas dövlət orqanlarıdır.

Konstitusiyasına əsasən Prezident dövlət müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün təminatçısıdır. Prezident hərbi əməliyyatların aparılmasına, ordu quruculuğuna rəhbərlik edir, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanının funksiyalarını həyata keçirir, SQ-in ali komandanını vəzifəyə təyin, həmçinin vəzifədən azad edir, ali hərbi və ali xüsusi rütbələr verir. Dövlət başçısı qismən və ya ümumi səfərbərlik elan edir. Dövlət başçısı təbii fəlakətlər, böyük ekoloji və başqa qəzalar, epidemiyalar baş verdikdə, habelə dövlətə qarşı hərbi qiyama və yaxud dövlət çevrilişinə istiqamətlənən hərəkətlər edildikdə, kütləvi iğtişələr yarandıqda, dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi üçün qorxu törədən münaqişələr baş verdikdə ölkənin ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyət elan edir.

1997-ci il aprel ayında Prezidentin Fərmanı ilə Təhlükəsizlik Şurası yaradılmışdır. Təhlükəsizlik Şurası Prezidentin yanında məşvərətçi orqandır. O, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Prezident tərəfindən yaradılmışdır. Təhlükəsizlik Şurası vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması sahəsində Prezidentin öz Konstitusiya səlahiyyətlərini həyata keçirməsinə şərait yaradılmasını təmin edir. (35) Fərmana əsasən, Şuranın tərkibinə aşağıdakı vəzifəli şəxslər daxil edilmişdir:

- Prezidentin Administrasiyasının rəhbəri
- Milli Məclisin sədri
- Baş nazir
- Xarici işlər naziri

- Müdafiə naziri
- Daxili işlər naziri
- Xarici siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri
- Baş prokuror
- Hərbi işlər üzrə dövlət müşaviri
- Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi

Prezident Təhlükəsizlik Şurasının iclaslarına rəhbərlik edir. Prezidentin Administrasiyasının rəhbəri Şuranın Katibi funksiyalarını yerinə yetirir. Administrasiyanın rəhbəri Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətini müəyyən edir, iclasların hazırlanmasına rəhbərlik edir. İclasların gündəliyi, məsələlərin müzakirəsi qaydası isə Prezident Administrasiya rəhbərinin təqdimatı əsasında Prezident tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ölkə Konstitusiyasına əsasən hərbi vəziyyət və fəvqəladə rejimləri, təhlükəsizliyin əsasları, müdafiə və hərbi qulluq, dövlət sərhəd rejimi və ərazi quruluşu məsələləri üzrə ümumi qaydaları müəyyənləşdirir, həmçinin Prezidentin müraciətinə əsasən sülh bağlanmasına və yaxud müharibə elan edilməsinə razılıq verir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ölkə hökuməti olaraq, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, eləcə də milli təhlükəsizliyi təmin edən qüvvələri və orqanları maddi və maliyyə resursları ilə təmin edir. (35) Nazirlər Kabineti Silahlı Qüvvələrin vəziyyətinə görə məsuliyyət daşıyır. Nazirlər Kabineti Silahlı Qüvvələrin döyüş sursatı, silah, hərbi texnika və s. başqa resurslarla təchiz olunmasını təşkil edir. Hökumət ailələrinin sosial və hüquqi təminatlarına, ərazi və mülki müdafiəsinin ümumi planlaşdırılmasını, strateji materialların və silahların ixracı üzərində nəzarəti təşkil edir, ölkə iqtisadiyyatının səfərbərlik hazırlığına və bu üzrə işə başlamasına aid qanunvericiliyin icrasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmələr qanunvericiliyə uyğun olaraq, ədalət mühakiməsini həyata keçirir, ölkə Konstitusiyasında təsbit edilmiş vətəndaş və insan hüquqlarını və azadlıqlarını, müəssisə, idarə və təşkilatların,

ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin hüquqlarını, qanuni mənafələrini hər cür qanun pozuntularından və qəsdlərdən müdafiə edir.

Məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmaqla prokurorluq ibtidai istintaq aparır; cinayət işinə dair ibtidai araşdırmada rəhbərlik edir, həmçinin qanunlara riayət edilməsini təmin edir; əməliyyat-axtarış və təhqiqat orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət edir; məhkəmədə cinayət işlərinə baxılmasında bir tərəf, mülki, iqtisadi mübahisələr üzrə işlərə baxılmasında iddiaçı tərəf kimi iştirak edir.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi - Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə, yerli hərbi idarəetmə orqanlarına rəhbərlik edən və onların inkişafına, habelə müdafiə vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə görə tam məsuliyyət daşıyan dövlət orqanıdır. Müdafiə Nazirliyi fəaliyyət istiqamətləri bunlardır: müdafiə sənayesinin inkişafını təmin edir; dövlət büdcəsinin formalaşdırması üzrə təkliflər verir; dövlət sifarişi əsasında silah, mühəndis texnikası, hərbi texnika, döyüş sursatları, ehtiyat hissələri və s. üzrə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada Dövlət Müdafiə Sifarişi Proqramının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti (DSX) - dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin mühafizəsi milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ayrılmaz və mühüm tərkib hissəsidir. Dövlət sərhədinin mühafizəsi aşağıdakı yollarla təmin edilir: dövlət sərhədinin qanunsuz surətdə dəyişdirilməsinin qarşısının alınması; sərhədboyu rejimə, dövlət sərhədi rejiminə əməl olunması; dövlət sərhədində cəmiyyətin, dövlətin və şəxsiyyətin mənafələrinin daxili və xarici təhlükələrdən qorunmasına yönələn hərbi, siyasi, iqtisadi, əməliyyat, təşkilati, hüquqi, texniki, ekoloji və başqa tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin quruda və suda mühafizə olunması sərhəd qoşunlarına, havada mühafizə olunması isə hava hücumundan müdafiə və hərbi hava qüvvələrinə həvalə olunur. (31)

Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti (XDMX) - Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, həmçinin digər xarici ölkələrin dövlət başçılarının ölkədə olduqları vaxt onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, dövlət başçısının iqamətgahının, dövlət mühafizə obyektlərinin, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin, Xarici İşlər Nazirliyinin, Mərkəzi Seçki Komissiyasının və onun obyektlərinin, Konstitusiyə Məhkəməsinin mühafizəsinin təşkilini və bu obyektlərə buraxılış rejimini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi (DİN) - ölkədə ictimai təhlükəsizliyin və qaydaların təmin edilməsi, hər cür cinayətlərin qarşısının alınması və cinayət işlərinin üstünün açılması sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada səlahiyyətləri həyata keçirir. Bu səbəbdən, DİN-in ölkədə milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında olduqca əhəmiyyətli rolu vardır.

Gömrük tənzimlənməsi gömrük qanunvericiliyinə və bu sahədə bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini və onun tənzimlənməsinə həyata keçirilir.

Gömrük sistemi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına bilavasitə xidmət göstərir. İqtisadiyyatımızın ildən-ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmnin artması, ticari əlaqələrinin genişlənməsi və s. Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşməsinə və Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsini şərtləndirmişdir. Gömrük xidmətinin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında xüsusi yeri və mövqeyi vardır.

Gömrük orqanları təhqiqatının və istintaqının aparılması səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması, onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirirlər. (32)

Azərbaycanın gömrük sistemi hazırda inkişaf etmiş infrastruktura, mükəmməl hüquqi bazaya malik olmaqla fiskal siyasət həyata keçirir; ölkənin hava, quru və dəniz yollarında onun təhlükəsizliyini və iqtisadi mənafeyini qoruyur; qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə aparır. Ölkəmizdə həyata keçirilən gömrük siyasətinin əsas məqsədi milli iqtisadiyyatın inkişafının və ölkədaxili bazarın

beynəlxalq normalara uyğunlaşmasının təmin olunması və s.-dir. Gömrük orqanları həmçinin ölkədə valyuta nəzarətini həyata keçirir. Gömrük xidməti beynəlxalq ticarət əlaqələri zamanı iqtisadi təhlükəsizlikdə qarşıya çıxacaq risklərin azadılması və aradan qaldırılmasıdır.

Təhlükəsizlik orqanlarının bu cür qurulması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır və hesab edirəm ki, bu sistem Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində daha uğurlu və effektiv olmasına imkan verəcək.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları da ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq təhlükəsizliyin təmin olunmasında bilavasitə iştirak edirlər.

Vətəndaşların milli təhlükəsizliyin təmin edilməsində aşağıdakı kimi vəzifələri vardır:

- Vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının milli maraqları, onların müdafiəsinin yolları barəsində öz təkliflərini verə bilər;

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada milli təhlükəsizliyin təminatı məqsədilə yerli özünüidarəetmə və dövlət və orqanları tərəfindən hazırlanmış tədbirlərdə konstitusiyaya vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və ya könüllü şəkildə həyata keçirmək;

- ölkə həyatının müxtəlif sahələrində və yerlərində baş verən və ya baş verə biləcək təhlükəli hallar haqqında dövlət və ictimai təsisatlarını xəbərdar etmək, dövlətin təhlükəsizliyi, habelə onun hüquq və maraqlarının qorunmasında yaxından iştirak etmək.

Beləliklə, bu paragrafda ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edən dövlət idarəetmə orqanlarının təsnifatı verildi, onların iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün qarşılarına qoyduqları məqsədlər, bu sahədə gördüyü müvafiq vəzifələr öz əksini tapdı.

2.2. Respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının normativ-hüquqi təminatı və onun sistemli təhlili

Digər paraqrafda da qeyd edildiyi Azərbaycan Respublikası Şərqdə ilk demokratik Respublika qurmağa nail olmuş dövlətdir. Azərbaycan xalqı özünün milli dövlətçilik ənənələrinə, mədəni və tarixi irsinə söykənən demokratik, hüquqi dövlət qurmuşdur.

Milli Təhlükəsizlik Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 18-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının sosial sahədə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vətəndaşların sağlamlığı, həyatı və maddi rifahının qorunması; miqrasiya və demoqrafik proseslərinin tənzimlənməsi; cinayətkarlığın qarşısının alınmasıdır. İqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının ,şəxsi təhlükəsizliyi təmin olunması sisteminin möhkəmləndirilməsi;
- fiziki sağlamlığının qorunması üçün səhiyyə və sosial müdafiə sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması;
- əhalinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi;
- cəmiyyətin kəskin təbəqələşməsinin qarşısının alınması üçün müvafiq sosial inkişaf və sosial müdafiə proqramlarının hazırlanıb həyata keçirilməsi;
- vətəndaşların sosial müdafiəsi üzrə ayrılan vəsaitlərin səmərəli bölgüsünü tənzimləmək;
- yoxsulluğun aradan qaldırılması;
- məcburi köçkün və qaçqınların sosial problemlərinin həll edilməsi;
- miqrasiya və demoqrafik proseslərin tənzimlənməsi.

Müstəqilliyin ilk dövründə Respublika Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmış, iqtisadi böhran, daxili qeyri-sabitlik və digər problemlərlə üzləşmişdir. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyevin rəhbərliyiylə Azərbaycan hər bir çətinlikləri dəf edərək, strateji inkişaf yolunu müəyyənləşdirib, bu istiqamətdə daha inamla irəliləməyə nail olmuşdur.

Ulu öndərin rəhbərliyi ilə Azərbaycan zamanın sərt və ağır sınaqlarından çıxıb bilmiş, ölkənin gələcək inkişaf strategiyasını həyata keçirilməsi üçün vacib addımlar atmış, respublikanın iqtisadi, mədəni, ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrində inkişafa nail olmuşdur.

Heydər Əliyevin milli və müstəqil dövlətçilik ideyasının formalaşması, milli şüurun yüksəlişi və milli qürur hissənin güclənməsində əvəzədməz və təkanverici roludur.

Xəzər-Qafqaz strateji-coğrafi məkanında Azərbaycan regional əməkdaşlıq üçün olduqca mühüm və həlledici dövlət olub, ələlxüsus nəqliyyat və enerji layihələrinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamaqdadır. Heydər Əliyevin yürütdüyü bu ümumi strategiyanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının günü-gündən çiçəklənməsi üçün əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsindən, habelə regionda təhlükəsizliyin və sosial sabitliyin təmin olunmasına məsləhət verməkdən ibarətdir. Ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarında tarixi ədalətin bərpa edilməsi və milliləşməsi, haqqı yeyilmiş bir çox insanın mənəvi və hüquqi bəraət alması istiqamətində bir xeyli işlər görüldü. Heydər Əliyevin bu prosesdə böyük rolunun olması danılmazdır.

Hazırda Azərbaycanda aparılan uğurlu sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi islahatlar, təhlükəsizlik sisteminin beynəlxalq standartlara, bu istiqamətdə düzgün atılmış strateji addımlar milli təhlükəsizlik sisteminin fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi işində önəmli dönüş yaratmışdır.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi yaradılmışdır. MTN-in qarşısında duran vəzifələr Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə, konstitusiyaya quruluşunun əsaslarına və milli təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş terror-təxribat, kəşfiyyat-əks kəşfiyyat və digər pozuculuq fəaliyyətlərini aşkarlamaq, qarşısını almaqdan ibarətdir.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin fəaliyyətinin düzgün, məqsədyönlü surətdə tənzimlənməsi üçün müvafiq normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması mühüm

əhəmiyyət kəsb edirdi. 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmişdir.

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi onlarla dövlət, onların xüsusi xidmət orqanları və beynəlxalq təşkilatlarla tərəfdaş edərək təhlükəsizlik sahəsində idarələrarası xarakter daşıyan bir neçə dənə müqavilələr bağlamışdır.

Bildiyimiz kimi Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi 2015-ci ildə ikiye ayrılaraq yerində Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti yaradılıb. Bu iki orqan Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin ölkə daxilində və ölkə xaricində təmin edilməsində, dövlətə, cəmiyyətə, vətəndaşa qarşı olan təhdidlərin aradan qaldırılmasında, habelə ölkənin müxtəlif sahələrinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və onlara bu sahədə töhfə verilməsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətini və Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin fəaliyyətlərinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Milli təhlükəsizlik haqqında", "Dövlət sirri haqqında", "Kəşfiyyat və Əks-Kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında", "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında", "Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında" qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Əsasnaməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin fərman və sərəncamları, digər normativ hüquqi aktlar və beynəlxalq müqavilələr təşkil edir.

"Milli təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycanın müstəqil, suveren, demokratik dövlət kimi inkişafı naminə milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsaslarının yaradılmasına yönəlmişdir. (29) Qanuna əsasən milli təhlükəsizliyinin obyektivi dövlətin suverenliyi, konstitusiya quruluşu, cəmiyyətin maddi və mənəvi dəyərləri, insan hüquq və azadlıqları və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyüdür. Milli təhlükəsizliyin subyektivi isə milli təhlükəsizlik orqanlarıdır, onların əsas işi cəmiyyətin, insanların və dövlətin təhlükəsizliyi tələbatlarının təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinə, milli maraqlarına qarşı olan təhdidlərin, təhlükələrin qarşısını

almaq və milli təhlükəsizliyin bütövlükdə təmin olunması tədbirləri qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş konsepsiyada və onun əsasında hazırlanmış proqramlarda təsbit olunur.

Müasir dünyamızı əhatə qloballaşma prosesinin neqativ təsirinə - beynəlxalq terrorçuluğun, mütəşəkkil cinayətkarlığın, silah-sürsatın və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin artmasını göstərmək olar. Belə olan halda nəinki iqtisadi təhlükəsizlik, eləcə də hər bir dövlətin milli təhlükəsizliyi təhdid və risk altında olur. Bu səbəbdən normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanması gərəkdir. Beynəlxalq terrorçuluq və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı qətiyyətlə mübarizə aparmaq üzrə 1999-cu il tarixli "Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu mühüm yer tutur. Azərbaycanda terrorçuluğa qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, müvafiq digər dövlət orqanları ilə birlikdə fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikası tərəfindən müvafiq qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Bundan başqa, "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Terrorçuluğa qarşı mübarizə Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə hesab edilir və bunun normativ hüquqi aktlarda tənzimlənməsi yenə öz təsdiqini tapır.

Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti dairəsinin, hüquqlarının və vəzifələrinin bölgüsünün, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə səlahiyyətlərin müəyyən edilməsi üçün "Kəşfiyyat və Əks-Kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul olunmuşdur. Kəşfiyyat fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin və maraqlarının müvəffəqiyyət ilə həyata keçirilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin edir. Əks-kəşfiyyat fəaliyyəti - xarici xüsusi xidmət orqanlarının, təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, ərazi bütövlüyünə, iqtisadi müdafiə potensialına və digər milli

maraqlarına zərər vura biləcək kəşfiyyat, terror-təxribat və s. pozuculuq hallarının aşkarlanması, qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirilən xüsusi fəaliyyətdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial sahələrinin dünya birliyinə inteqrasiyası iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin də beynəlxalq standartlara və müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını zəruri edir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində milli mənafeələrə təhdidlərin proqnozlaşdırılması, vaxtında aşkarlanıb qarşısının alınması təhlükəsizlik orqanlarının yeni texnologiyalardan, İKT-dən və son elmi nailiyyətlərdən geniş istifadə etməsini, digər dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları ilə əməkdaşlıq münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsini şərtləndirir. Bu səbəbdən ölkə başçısının 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətini daha da təkmilləşdirmək, maddi-texniki bazasını gücləndirmək məqsədilə "Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizlik orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı (2007-2011-ci illər)" təsdiq edildi. Bu proqram ən son texnologiyaların tətbiqi və həmin texnika və texnologiyalar ilə işləyə biləcək kadr potensialının yaradılması və s. üçün geniş imkanlar açdı.

Son illər dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər və müxtəlif proseslər nəticəsində ayrı-ayrı dövlətlər, bütövlükdə bəşəriyyət terrorçuluq, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın artması, təbii ehtiyatların tükənməsi, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, ətraf mühitin çirklənməsi və s. təhlükələrlə üzləşir. Bu baxımdan hər bir dövlət bu kimi neqativ halların təsirindən özünü qorunmaq, onların qarşısını almaq və s. üçün adekvat tədbirlər həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, xalqın və dövlətin milli maraqlarını həm daxili, həm xarici təhdidlərdən qorunmağa istiqamətlənmiş siyasətin məqsəd və prinsiplərinin müəyyən edilməsi üçün 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası" təsdiq olunmuşdur. Konsepsiyada Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas prioritet istiqamətləri müəyyən olunmuş, mövcud təhlükəsizlik mühitində təhlükələrin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə

ölkənin milli maraqlarının və mənafeyinin qorunması, xarici və daxili təhlükəsizlik arasında tarazlaşdırılmış çoxfunksiyalı tədbirlər həyata keçirilir.

Konstitusiyadan da bildiyimizə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin ən mühüm vəzifəsi beynəlxalq hüquqda müəyyən olunmuş vasitələrdən istifadə olunmaqla öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməkdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında, iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində İqtisadiyyat Nazirliyinin mühüm rolu vardır və buna uyğun olaraq normativ- hüquqi təminatı sahəsində Əsənamə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətini, iqtisadi və sosial proqnozlarını işləyib hazırlayan, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin, o cümlədən sənayenin inkişafı, sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi, haqsız rəqabətin aradan qaldırılması, daxili və xarici iqtisadi-ticari əlaqələri, regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. (36)

Nazirlik öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin fərman və sərəncamlarını, digər müvafiq sahəyə dair normativ-hüquqi aktları və bu Əsənaməni rəhbər tutur. Nazirliyin fəaliyyət istiqamətləri - Nazirliyin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakı kimidir:

- ölkənin sosial inkişafı və iqtisadi sahəsində dövlət siyasətini hazırlayır;
- büdcə, pul-kredit, vergi, valyuta, qiymət-tarif sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasında iştirak edir;
- ölkədə investisiya fəaliyyətini, xarici iqtisadi əlaqələr və ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsində aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə tədbirlər hazırlayır;
- sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət dəstəyi, haqsız rəqabət hallarının aradan

qaldırılması, istehlak mallarının keyfiyyətinin təmin olunması və regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində dövlət siyasətini hazırlayır;

- ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf proqnozlarını hazırlayır, makroiqtisadi proqnozlaşdırmanı həyata keçirir;

- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və davamlı inkişafını təmin edir.

Nazirliyin vəzifələri - Nazirliyin yerinə yetirdiyi mühüm vəzifələr aşağıdakılardır:

- ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının əsas istiqamətlərini hazırlamaq;

- ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətini və inkişaf dinamikasını təhlil etmək, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi barədə təkliflər hazırlamaq;

- müvafiq dövlət orqanları ilə birlikdə maliyyə və tədiyə balanslarını proqnozlaşdırmaq;

- ölkənin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək;

- maliyyə sahəsində dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanmasında və tənzimlənməsində iştirak etmək;

- əmək ehtiyatları və məşğulluq sahəsində əsas istiqamətlərin müəyyən edilməsi.

Nazirliyin hüquqları - Nazirliyin yuxarıda sadalanan vəzifələrini yerinə yetirmək üçün aşağıdakı hüquqları vardır:

- müvafiq sahədə normayaratma fəaliyyət həyata keçirmək;

- fəaliyyət istiqamətlərinə dair məsələlər üzrə fiziki və hüquqi şəxslərə, yerli özünüidarəetmə və dövlət orqanlarına zəruri məlumatlar vermək ;

- fəaliyyət istiqamətlərinə dair Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxması üzrə təşəbbüslə çıxış etmək.

Bu gün regionda hegomen dövlətlərdən birinə çevrilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən milli təhlükəsizlik orqanlarına və eləcə də onun alt strukturlarına daim diqqət və qayğı göstərilir. Azərbaycanda təhlükəsizlik sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi, müxtəlif saahələrdə təhlükəsizliyi təmin edən orqanların fəaliyyətini təminatı məqsədilə əsaslı normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, milli maraqların, milli

mənafeyin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması Prezident İlham Əliyevin apardığı uğurlu fəaliyyətinin bariz nümunəsidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin normativ-hüquqi bazasını yuxarıda qeyd etdiyimiz qanunlar və əsasnamələr təşkil edir.

2.3. Azərbaycanın regional sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının kompleks təhlili

Ölkənin milli təhlükəsizliyi təmin olunan zaman regional siyasətin işlənilib hazırlanması, onun reallaşma mexanizminin yaradılması zəruri məsələdir. Bunun üçün də bütün müstəqil ölkələr özlərinin regional siyasətinin hazırlanıb reallaşdırılmasına xüsusi fikir verirlər. Çünki hər bir regionun özünəməxsus cəhətləri ilə əlaqədar olaraq burada gözlənilən və gözlənilməyən təhlükələr mövcuddur. Bunun qarşısı vaxtında alınmazsa, o, nəinki həmin regionun, həmçinin bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə neqativ təsir göstərə bilər. Bunun üçün də dövlətin ayrı-ayrı regionlarının iqtisadi təhlükəsizliyini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Regional iqtisadi təhlükəsizlik regionlarda böhran vəziyyətinin yaranmasını törədən amillərin həcmindən asılıdır. Müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən hazırda regionlarda iqtisadi inkişafda müəyyən qədər irəliləyiş olsa da regionlar çətin vəziyyətdən hələ tam çıxmamışdır.

Regionlarda çətin vəziyyətin göstəriciləri aşağıdakılardır :

- əhəlinin kəskin sürətdə təbəqələşməsi, demoqrafik vəziyyətin dəyişməsi, regionlarda və ölkədə genofondun pisləşməsi;
- təbii sərvətlərdən, torpaqlardan düzgün istifadə olunmaması nəticəsində regionların ekoloji vəziyyətin gərginləşməsi;
- bəzi regionlarda ixtisaslaşmış istehsalın həcmi 50-60 % aşağı düşməsi;

- işsizliyin artması (əmək qabiliyyətli əhalinin 15 %-dən çoxunun işsiz olması qeyri-normallıqdır);

- regionlarda məcburi köçkünlərin, qaçqınların çoxluğu;

- maliyyə vəsaitləri ilə əhalinin təmin edilməsinin aşağı normada olması;

- infrastruktur obyektlərin yetərincə inkişaf etməməsi və s.

Azərbaycanın regionlarına yuxarıda sadaladığımız göstəriciləri tətbiq etsək, Azərbaycanın regionlarında olan sosial-iqtisadi problemləri aydın görə bilərik. Müstəqillikdən sonra üzümçülük, pambıqçılıq və digər sahələrdə məhsul istehsalı 50-60 %-dən çox azalmışdır. Digər göstəricilər haqqında da vəziyyət ürəkəçən deyil. Bu məsələləri həll etmədən regionların dayanıqlı iqtisadi təhlükəsizliyi, çətin vəziyyətini aradan qaldırmaq çətinidir.

Azərbaycanın regionlarında gərgin vəziyyətin yaranmasının subyektiv və obyektiv səbəbləri vardır. Obyektiv səbəb inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçməklə əlaqədardır. Subyektiv səbəblər isə obyektiv səbəblərdən doğmuşdur. Azərbaycanın müstəqil dövlət olması yaranmış çətin vəziyyətin aradan qaldırmağa qadirdir. Bunun üçün də Azərbaycan özünün regional iqtisadi siyasətini, onun iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını hazırlamalıdır. Həmin siyasət regional iqtisadiyyatın nəzəri əsaslarını öyrənilməli və onun əsasında konsepsiya hazırlanmalıdır. İstənilən regionun spesifik iqtisadi və təbii şəraiti vardır. Bunlar milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında, istehsalın yerləşdirilməsində, regionun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi rol və əhəmiyyəti vardır.

Regional siyasətdə də sosial problemlərin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Bunlara aşağıdakıları daxil etmək olar:

- yerli şərait nəzərə alınmaqla əhalinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;

- əhalinin müxtəlif təbəqələrinin həyat səviyyəsinin tarazlığının daim qorunub saxlanması;

- əhalinin səmərəli yerləşdirilməsi planının işlənilib-hazırlanması;

- ölkənin ətraf mühitin və təbii resurslarının qorunmasının həyata keçirilməsi üçün tədbirlərin elmi əsaslarının hazırlanması.

Azərbaycanda hazırda şəhər əhalisinin həyat səviyyəsi rayon əhalisindən, dağətəyi və aran rayonlarda yaşayan vətəndaşların həyat səviyyəsi isə dağlıq rayonlarında yaşayanlara nisbətən daha yüksəkdir. Buna görə də əhali regionlardan şəhərə getməyə can atır. Bu axının qarşısının alınması üçün regionların iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək lazımdır ki, şəhər ilə kənd arasındakı sosial-iqtisadi fərqlər aradan qaldırılsın. Bu problemləri həll etmək üçün Azərbaycan regionlarında kiçik həcmli şəhərlər və şəhər tipli qəsəbələr yaratmaq, kənd təsərrüfatı istehsalını sənaye istehsalına keçirmək yolu ilə nail olmaq olar.

Regional iqtisadiyyatın əsas vəzifəsi Azərbaycanın iqtisadi zonalarının iqtisadi qanunauyğunluqlarını öyrənməklə bütövlükdə ölkədə məhsuldar qüvvələrin milli mənafeyə uyğun səmərəli yerləşdirilməsini təmin etməkdir. (38)

Regional iqtisadiyyatın praktiki və nəzəri vəzifələrini əsasən 3 qrupa bölmək olar :

- xalq təsərrüfatının ərazi proporsiyalarının praktiki və metodoloji tədqiqi;
- Azərbaycan məhsuldar qüvvələrin milli mənafeyə uyğun olaraq ümumi nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamaq, onu elmi cəhətdən əsaslandırmaq;
- ölkənin iqtisadi regionlarının əsas tədqiqat planını müəyyənləşdirmək.

Azərbaycanda regionlar üzrə məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsinin elmi əsasının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- elmi-texniki tərəqqinin regional istiqamətlərinin öyrənilməsi;
- regionun təbii resurslara təmin olunmasının mümkünliyünün öyrənilməsi;
- regionlarda sosial problemlərin tədqiqi;
- ərazi üzrə istehsalın təşkilinin formalarının təhlili və öyrənilməsi.

Regionda maddi istehsalın yerləşdirilməsi, milli iqtisadiyyatın inkişafı birbaşa elmi-texniki tərəqqidən asılıdır.

Regional iqtisadiyyatın formalaşması son nəticədə ilkin informasiya almaqdan xeyli dərəcədə asılıdır. İstehsal birliklərinə informasiya almaq həm ərazidə təbii hadisələr, həm də tərəfdaş müəssisələrin fəaliyyətlərini əlaqələndirməyə imkan verir.

Regional iqtisadi tədqiqatın əsas vəzifəsi problemlərin kompleks şəkildə elmi təhlilidir. Regional iqtisadiyyatın vəzifələrindən biridə ayrı-ayrı regionlarda

və ölkə miqyasında istehsalın səmərəli strukturunu öyrənməkdir.

İqtisadi mexanizmlərin tənzimlənməsi ətraf mühitin əsaslı qorunması üçün əlvərişli mühit yaradır. Belə ki, müasir dövrdə dövlətin ən böyük vəzifəsi ətraf mühitin qorunmasıdır. Çünki, bu amil ölkənin iqtisadi inkişafında vacib rol oynayır. Şəhər əhalisinin sürətlə artması, meşələrin qanunsuz qırılması və su hövzələrinin çirklənməsi, torpaqdan səmərəsiz istifadə edilməsi çoxlu sosial-iqtisadi problemlər yaradır.

Regional iqtisadi strukturuna qiymətləndirərkən iqtisadi regionların inkişafının tarazlığı prinsipinin nəzərdən qaçırmaq olmaz.

Beləliklə, regional sistemin təhlilini edərkən bilmək lazımdır ki, regional problemlərin hər şeydən əvvəl elmi əsaslarını öyrənmək, tənzimlənmə yollarını müəyyən etmək və problemlərin həllinin nəzəri aspektlərini işləyib hazırlamaq lazımdır.

Nəzərdən qaçırmaq lazım deyil ki, regional iqtisadi inkişaf siyasəti birdən-birə əmələ gəlməmişdir. Bu proses də ümumi iqtisadi qanunun tələblərinə uyğun müəyyən inkişaf tarixi keçmişdir. Belə ki, məhsuldar qüvvələr inkişaf etdikcə ayrı-ayrı təsərrüfat sahələri, həmçinin dövlətlər və regionlar arasında qarşılıqlı münasibətlər və əlaqələr də inkişaf edir. Bu münasibətlər inkişaf etdikcə həlli çətin olan, üçüncü tərəfin maliyyə və inzibati-hüquqi müqaviləsini tələb edən problemlər aşkara çıxır. Buna uyğun olaraq 3-cü tərəf kimi dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf prosesinə, iqtisadiyyata müdaxiləsinə ehtiyac yaranmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı sistemi olan ölkələrdə regional iqtisadi inkişaf siyasətini formalaşması uzun bir tarixi inkişaf mərhələsi keçərək, XX əsrdə yüksək mərhələyə çatmışdır. Bu hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlir ki, öncəki dövrlərdən fərqli olaraq XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq dövlətlər və regionlar arasındakı münasibətdə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində dövlətin müdaxiləsinə zəmin yarandı.

Məhsuldar qüvvələrin sürətli inkişafı, beynəlxalq və ərazi bölgüsünün dərinləşməsi iqtisadi münasibətləri ayrı-ayrı sahibkarların təsir dairəsi və imkanlarından xeyli kənara çıxardı. (2, s.120)

Regionların hərtərəfli inkişafı təmin etmək üçün 2004-cü ildən başlanılaraq regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üçün müxtəlif illər üç Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. I Proqram 2004-2008-ci illəri, II Dövlət Proqramı 2009-2013-cü illəri əhatə etmişdir. Sonuncu proqram isə cənab İlham Əliyevin 2014-cü il 27 fevral tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" olmuşdur. Azərbaycan dövlətinin qəbul etdiyi bu proqramın regionların inkişafında və regionların, bütövlükdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyəti olacaq və Azərbaycanın iqtisadiyyatının tarazlı inkişafına böyük təkan verəcəkdir.

(33)

İqtisadiyyatın dinamik inkişafı ilə əlaqədar olaraq əhalinin rifah səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması sahəsində dövlətin məqsədyönlü siyasətinə müvafiq olaraq Azərbaycan regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üçün qəbul edilmiş Dövlət Proqramında regionlarda mövcud olan potensialdan səmərəli istifadə etməklə yeni emal və istehsal müəssisələrinin yaradılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, müəssisələrin istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi, sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması, informasiya və rabitə texnologiyalarının tətbiqinin sürətləndirilməsi, şəhid ailələri və əlillər üçün yaşayış binalarının tikintisi həmçinin müasir standartlara uyğun səhiyyə, elm, təhsil, idman və mədəniyyət obyektlərinin inşası, yenidənqurulması üzrə kompleks tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət Proqramının əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionların sürətli inkişafı prioritetində tədbirlərin davam etdirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, kəndlərin inkişafı ilə bağlı sosial xidmətlərin və infrastrukturun daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir. Hər bir dövlət kimi Azərbaycan da özünün regional inkişaf siyasətini hazırlayarkən xarici, siyasi amilləri, beynəlxalq imkanları və şəraiti də nəzərə almalıdır. Çünki bu faktorlar regional inkişaf siyasətə əhəmiyyətli təsir göstərən amillərdəndir. Bunu Azərbaycanın timsalında daha aydın göstərmək olar. Azərbaycanın Ermənistanla sərhəd olması, sərhəd olan bu bölgələrdə bərpası çətin olan, böyük maliyyə vəsaiti

tələb edən problemlər Azərbaycanın digər regionları üçün təhlükə növlərinin mənbəyini yaratmışdır.

Eyni zamanda proqramın hüququ bazasını yaratmaq və başqa ölkələrin təcrübəsini öyrənmək ilə regional inkişaf siyasətini təkmilləşdirmək mühüm məsələlərdən biridir. Bu məqsədlə Azərbaycanda "Strateji planlaşdırma və müstəqil proqramlar haqqında", "Regional siyasətin əsasları haqqında qanun", "Şəhərlərin və kədlərin inkişafı haqqında qanun" qanunların qəbul olunması daha yaxşı nəticə verə bilər.

Məlumdur ki, mərkəzə nisbətən regionların sosial-iqtisadi inkişafının geri qalması məsələlərindən biri də ilkin kapital yığımının daha zəif olması, sahibkarlığın o qədər də inkişaf etməməsidir. Bu problemin həllində dövlətin uğurlu pul-kredit siyasəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq bu parametrlər Dövlət Proqramında əsas prioritetlərdən biri kimi götürülmüşdür. Dövlət Proqramın da yazılır: Pul-kredit siyasətində, neft gəlirlərinin artımı ilə əlaqədar olaraq manatın məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsinə və pul təklifi kanallarının optimallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Investisiya siyasətində dövlət investisiyalarının əsasən regionların infrastruktur yaxşılaşdırılmasına, sosial obyektlərin inşasına yönəldilməsi əsas hədəf olacaqdır. (2, s.213)

Kənd təsərrüfatı Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşmasında, habelə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafı və formalaşması, həmçinin regionların təhlükəsizliyinin təmini xalq təsərrüfatının digər sahələrini inkişafından deyil, daha çox ölkəmizin regionların inkişafından və aqrar bölməsindən asılı olacaqdır.

Regionlarda yaradılmış çətin vəziyyəti aradan qaldırmaq məqsədi ilə aqrar bölmənin inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulmuşdur. Dövlət siyasətinin aqrar bölmədə əsas vəzifəsi kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin, sosial-məşit şəraitinin yaxşılaşmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına diqqət ayırmaqdır.

Bu siyasətdə dağ rayonlarının inkişafına isə xüsusi diqqət yetirilib və bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- dövlət investisiyalarını əsasən istehsal müəssisələrinin bərpaşına, infrastruktur və kommunal xidmət təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi;
- baytar-sanitar, texniki nəzarət, fitosanitar, toxumçuluq və damazlıq işlərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və maliyyələşdirilməsi. (1, s.38)

Regionların iqtisadiyyatının inkişafına mane yaradan problemlərdən biri də torpaqların xeyli dərəcələrdə eroziyaya uğraması, şoranlaşması və ondan qeyri-səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində torpaqların xeyli hissəsinin məhsuldarlığın aşağı düşməsidir. Bir neçə il torpağa azot, fosfor və digər gübrələrin verilmədən əkilməsi torpağı yormuşdur. Bu problemləri aradan qaldırmaq, torpağın məhsuldarlığını yenidən bərpa etmək üçün xırda kəndli təsərrüfatının buna imkanı yoxdur. Bu məsələnin həlli təmin edilmədən regionların da sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması qeyri-mümkündür və buna dövlətin dəstəyi ilə nail olmaq mümkündür. Bununla əlaqəli Dövlət Proqramında aşağıdakı işlərin görülməsi planlaşdırılıb:

- torpaqların eroziyasına qarşını almaq məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- torpaq sahələri üzərində mülkiyyətin istifadə və icarə hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi proseslərinin sadələşdirilməsi;
- torpaqların rekultivasiyası layihələrinin hazırlanması;
- torpaqların kadastrının yaradılması.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatında isə ənənəvi sahələr olan pambıqçılığın, taxılçılığın, meyvəçiliyin, üzümçülüyn, tütünçülüyn, ipəkçiliyin, çayçılığın və s. sahələrin inkişaf etdirilməsi prioritet vəzifə olacaqdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının hər bir probleminə dövlət üzərinə götürə bilməz. Bunun müəyyən bir payını sahibkarların öhdəsinə buraxmaq lazımdır. Regionlarda sahibkarlığın inkişafına dəstək kimi rayonlarda potensial imkanlara dair məlumat bazasının və sahibkarlar üçün məsləhət xidmətinin yaradılması; maliyyə köməyinin artırılması, marketinq xidməti, informasiya təminatı və digər xidmətlər göstərəcək mərkəzlərin yaradılması; rayonlarda ticarət yarmakalarının yaradılması, turizmin inkişaf etdirilməsi; vergi-gömrük siyasətinin

həyata keçirilməsi; yerli ixtisaslaşmanı nəzərə almaqla peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi; təbii inhisarların tariflərinin daimi tənzimlənməsi və digər məsələlərin həlli nəzərdə tutulub. Məhz bu problemlərin həlli regionların sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanın regionlarının iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsini müəyyən etməzdən əvvəl regionlarının iqtisadiyyatının inkişafının ümumi durumunu, regionların ölkənin iqtisadiyyatında tutduğu yeri və istehsalın ixtisaslaşma istiqamətini bilmək gərəkdir ki, regionlarda təhlükələrin növləri, onların iqtisadi təhlükəsizliyin dərəcəsinə üzrə təsnifləşdirilməsi mümkün olsun.

Hər bir ölkə də olduğu kimi Azərbaycanda da rayonlar fiziki-coğrafi, iqtisadi, inzibati rayonlara ayrılmışdır. Respublikamız 10 iqtisadi rayona ayrılmışdır. Bunlar aşağıdakı kimidir:

- Aran iqtisadi rayonu ölkədə hasil edilən taxılın ayrı-ayrı dövrlərdə 35-40 %-ni, pambığın 85-90%-ni, bostan məhsullarının əsas hissəsini və heyvandarlıq məhsullarının çox hissəsini vermişdir. Həmçinin burada kimya və neft-kimya, yanacaq-energetika, yeyinti sənayesi inkişaf etmişdir. Aran iqtisadi rayonu ölkə üzrə əhəmiyyətli magistral nəqliyyat xətləri üzərində yerləşir.

- Gəncə-Qazax regionu Respublikada ümumi sənaye məhsulunun 11 %-ə qədərini verərək əsasən güclü dağ-mədən sənayesinin inkişafı ilə səciyyələnmişdir. Burada dəmir filizi və alunitin çıxarılması, onların saflaşdırılması zəminində qara və əlvan metallurgiya sənayesi, tikinti materialları istehsalı, maşınqayırma, elektroenergetika inkişaf etmişdir. Kənd təsərrüfatının aparıcı sahələri isə taxılçılıq, üzümçülük və heyvandarlıq olmuşdur.

- Abşeron iqtisadi rayonu əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik olması əhalinin məskunlaşmasında mühüm rol oynamışdır. Abşeron iqtisadi rayonu faydalı qazıntılarla zəngin regionlarındanındır. Abşeron yeganə iqtisadi rayondur ki, özünün yerli içməli suyu yoxdur. Rayonda tikinti kompleksi, güclü xidmət və nəqliyyat sahələri fəaliyyət göstərir. Həmçinin güclü yanacaq-energetika bazasına malikdir. Ölkədə istehsal edilən elektrik enerjisinin, çıxarılan neftin və qazın xeyli hissəsi bu iqtisadi rayonun payına düşür.

İqtisadi rayonda kimya, neft-kimya sənayesi, qara və əlvan metallurgiya sənayesi aparıcı yer tutur. Azərbaycanın ən mühüm avtomobil, dəmiryolu, hava və su xətləri Abşeron rayonun ərazisindən keçir.

Eyni zamanda bu iqtisadi rayonun geniş sosial infrastruktur şəbəkəsinə malikdir. Burada ali məktəblər, elmi-tədqiqat institutları, böyük idman mərkəzləri, ölkə əhəmiyyətli səhiyyə müəssisələri, müxtəlif tipli əyləncə mərkəzləri və s. fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonun əlverişli iqlim-balneoloji şəraiti Xəzərin sahilləri boyu çimərlik və istirahət zonalarının salınmasına imkan verir.

Bu iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəricilərinə cədvəl 2.1- də nəzər yetirək:

Cədvəl 2.1

**Abşeron İqtisadi Rayonunun sosial-iqtisadi
göstəriciləri**

	2011	2012	2013	2014	2015
Həkimlərin sayı	1816	1815	1813	1791	1753
Orta tibb işçilərinin sayı	3426	3385	3285	3173	3125
Xəstəxanaların sayı	21	22	24	24	23
Ambulator-poliklinika yardımı göstərən müalicə müəssisələrinin sayı	51	54	58	60	57
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı	87	88	90	91	93
Qeydə alınmış cinayətlərin sayı	1726	1571	1622	1555	2023
Stasionar mənbələrdən çirkləndirici maddələrin havaya atılması, min ton	4,7	5,9	4,7	1,7	2,2
İstifadə olunan su, mln. kub m.	300,2	297,7	344,1	336,4	332,0
İqtisadiyyatda mızdlı işləyənlərin sayı, min nəfər	75,1	75,5	81,0	82,2	79,4
Muzeylərin sayı	7	7	7	7	7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Cədvəldən görüldüyü kimi 2011-2015-ci illər ərzində regionun tibb işçilərin sayında azalmalar müşahidə edilmişdir. Bu illər ərzində qeydə alınmış cinayətlərin sayı müvafiq illər üzrə azalıb, artmışdır. 2015- ci ildə isə cinayət hallarının sayı

daha çoxalıb, 2023-ə qədər artmışdır.

- Şəki-Zaqatala iqtisadi bölgəsi Respublikanın ümumi sənaye məhsulunun beş faizinə qədərini verir. Ölkənin mühüm konserv və ətriyyat, ipək və tütün sənayesi mərkəzi olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsulu isə ölkənin ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun 16 %-ni verir və əsasən meyvəçilik, heyvandarlıq, xüsusən baramaçılıq, tütün istehsalı sahələrinin inkişafı ilə seçilmişdir. İnkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsinə malikdir, avtomobil nəqliyyatı xüsusilə inkişaf etmişdir. Bu regionun gözəl və əlverişli təbiəti buranı mühüm turizm regionuna çevirmişdir, ərazisində əhəmiyyətli beynəlxalq turizm marşutu keçir.

- Lənkəran-Astara iqtisadi regionu ölkənin başlıca yaşıl çay yarpağı istehsalı və onun emalı sənayesi, mineral sular, balıq ovu, onun emalı sənayesi, tərəvəziçilik və konserv sənayesi ilə respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tutmuşdur. Burada kurort və turizm geniş inkişaf etmişdir.

- Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda əsas üzüm və şərab istehsalı, meyvə və tərəvəziçilik, onların əsasında inkişaf edən güclü konserv sahəsi mərkəzləşdirilmişdir. Burada xalçılıq və neftçixarma da inkişaf etmişdir. Bu region əlverişli nəqliyyat-coğrafi mövqeyə malikdir, mühüm kurort-sanatoriya regionudur. Burada müalicə mərkəzi olan Qalaaltı şəfali su mənbəyi və istirahət ocağı kimi də nüfuz qazanmışdır.

- Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatında müxtəlif mineral sular istehsalı, ipəkçilik və ipək sənayesi, trikotaj-tikiş, xalçaçılıq, meyvə-tərəvəziçilik və konserv sənayesi, tikinti materialları istehsalı, maşınqayırma və heyvandarlıq əsas yer tutur. Naxçıvan qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Burada yeganə əlaqə yolu hava yolu vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Regionlarda da sosial-itisadi təhlükəsizliyin ən geniş yayılmış formalarından biri olan işsizlik hökm sürməkdədir. Region əhalisinin xeyli qisminin işləməməsi regionlarda əhalinin maddi vəziyyətinin pisləşməsinə, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə zəmin yaradır. İstehsal müəssisələrinin çoxunun işləməməsi də bu kimi sosial problemlərin çoxalmasına səbəb yaradır. Belə olan halda region əhalisi bir

çox sosial problemlə üzləşir, əhalisinin yoxsulluq səviyyəsinin yüksəlir. Nəticədə kənd əhalisinin şəhərlərə axını sürətlənir.

İndi isə bu iqtisadi rayonların sənaye məhsulunun həcminə cədvəl 2.2-də diqqət yetirək.

Cədvəl 2.2

Regionlar üzrə sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, faktiki qiymətlərlə, min manat (*mln manat)

	2011	2012	2013	2014	2015
Abşeron iqtisadi rayonu*	475,9	512,8	501,0	543,8	604,8
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu*	263,6	332,8	304,8	329,3	423,5
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	75686	75735	74835	87246	109025
Lənkəran iqtisadi rayonu	65920	66844	65170	70995	74709
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	89284	77136	81720	77683	77689
Aran iqtisadi rayonu*	791,1	821,5	858,9	963,0	881,9
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	11640	14529	18112	23913	26169
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	9733	13234	15039	18672	17140
Naxçıvan iqtisadi rayonu*	680,9	799,5	862,9	891,5	916,8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Yuxarıda göstərilən cədvəldə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi regionlarının 2011-2015-ci illər üzrə sənaye istehsalının həcmi əks olunmuşdur. Buradan da göründüyü kimi sənaye məhsullarının həcmi digər regionlara nisbətən Naxçıvan iqtisadi rayonunda üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanın regionlarının iqtisadi təhlükəsizliyinin ümumi cəhətləri ilə bərabər bir-birindən fərqləndirən, bu və ya digər iqtisadi təhlükə növünün daha yüksək olmasıdır. Çünki, Azərbaycanın bölgələrində təbii amillə bağlı olaraq istehsalın ixtisaslaşdırılması və yerləşməsi müxtəlifdir. (2, s.215)

Belə ki, Azərbaycanın şimal bölgələri Rusiya ilə sərhəddi, buna görə də bu bölgələrin iqtisadi, mədəni əlaqələri bu istiqamətdə geniş yer tutur. Ona üçün də

Azərbaycan dövləti bu regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına və iqtisadi inkişafına xüsusi fikir verməlidir. Əgər Rusiya vətəndaşı ilə Azərbaycan əhalisinin həyat səviyyəsindən yüksək olarsa, sosial problemlərdə kəkin fərq olar və bu amil də emiqrasiya prosesini sürətləndirər. Nəticədə bu da iqtisadi təhlükənin yaranmasını artırar.

Azərbaycanın cənub bölgəsinin də spesifik iqtisadi təhlükəsizlik problemləri vardır. Məlumdur ki, bütün dünyada istehsalın ixtisaslaşdırılması təbii-iqlim şəraitinə uyğun istiqamətdə təşkil olunur. Sovet sistemindən əvvəl cənub regionu çəltikçilik və sitrus məhsulları, kənd təsərrüfatının tərəvəzçilik sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu regionda sosial-iqtisadi inkişafa maneə törədən faktor sovet sisteminin şimali ilə cənubi Azərbaycan əhalisinin arasında soyuqluq yaratmaqdan ötrü sərhəd bölgəsinin ekoloji və digər cəhətdən vəziyyətinin pisləşdirilməsi siyasəti olmasıdır.

Cənub bölgəsi son zamanlar turistlərin diqqətini cəlb edən bölgə olmuşdur. Burada ən yeni yüksək səviyyəli turizm obyektləri, istirahət mərkəzləri, mehmanxanalar tikilmişdir. Bunlara misal olaraq həm yerli, həm də xarici turistlərin daha üz tutduğu Lənkəranda yerləşən "Dalğa" oteli, 4 ulduzlu AB Qala otelini, Lerikdə yerləşən Relax İstirahət Mərkəzini və s. göstərmək olar.

Bu fəsildə ilk öncə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən dövlət idarəetmə orqanlarının fəalliyət istiqamətlərini öyrənib, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı sahəsində normativ-hüquqi aktların təsnifatını verdik. Sonda isə Azərbaycanın regionlarında sosial-iqtisadi təhlükəsizlik məsləsinin kompleks təhlili aparıldı.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən istifadə istiqamətləri

Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlıq olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu ölkənin Avropa regionuna inteqrasiyası, qonşu dövlətlərlə ikitərəfli əlaqə, həmçinin GUAM qrupu və Cənubi Qafqaz çərçivəsində regional əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsini, Azərbaycanın beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə iştirakını ehtiva edir. Avro-Atlantika siyasi və iqtisadi təhlükəsizlik strukturlarına inteqrasiya, Avro-Atlantika Təhlükəsizlik Şurası və SNT çərçivəsində NATO-ya üzv dövlətlərlə dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi Azərbaycanın strateji məqsədlərindən biridir. Azərbaycan həmin regionda sabitliyin və təhlükəsizliyin güclənməsinə töhfə verən Sülh Naminə Tərəfdaşlıq (SNT) Proqramının iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində Dağlıq Qarabağa ölkə tərkibində geniş muxtariyyət verilməsi, əhalisinin təhlükəsizliyi, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması və hər iki dövlətin ərazi bütövlüyü prinsipləri əsasında sülh yoluyla həllinin tərəfdarıdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyinin itirilməsinə yönələn, ölkənin milli təhlükəsizliyinə, suverenliyinə zərər vura bilən beynəlxalq əməkdaşlığa və müqavilələrin bağlanılmasına yol vermir.

Elmi-texniki inqilabın gündən-günə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi aktuallığı hər gün artmaqdadır. İqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasının bir çox vasitələri və amilləri vardır və bunlar zəncirvari şəkildə bir-biriylə qarşılıqlı əlaqədədir. Onlar vahid bir mürəkkəb sistem təşkil edir, onun üçün bunları kompleks şəkildə öyrənməklə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq mümkündür.

Bildiyimiz kimi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həm

xarici, həm də daxili sosial-iqtisadi təhlükəni aşkara çıxarmaq və onları aradan qaldırmaq vacib məsələdir. Xarici sosial-iqtisadi təhlükəyə bunlar aiddir: Azərbaycanın sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərə xammal-yanacaq ixracına meylinin artması, xarici hegomon şirkətlərin milli bazarda rəqabəti ələ alması, yerli istehsalın cəmiyyətin tələbatını ödəyə bilməməsi və s. Bunun qarşısını almaq üçün dövlət bir çox tədbirlər görür, xarici ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığa girir, dünya təcrübəsindən geniş istifadə edir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya iqtisadi əməkdaşlığın ən yüksək forması olaraq, həmçinin də qloballaşmanın şərti kimi çıxış edir. İnteqrasiya milli iqtisadiyyatların vahid dünya bazarında birləşməsinə, onlar arasında qarşılıqlı əlaqəsini möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır və beynəlxalq təsərrüfat-ticarət həyatının genişləndirilməsini təmin edir.

Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik bir-biriylə sıx əlaqədə olan ayrı-ayrı ölkələrin ticarət, iqtisadi, sosial təminat sisteminin daxili və xarici təhdidlərdən davamlı və fasiləsiz olaraq müdafiə qabiliyyətinə malik olmasıdır. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin prinsipi iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı inkişaf təminatını formalaşdıran beynəlxalq hüquq normalarını özündə əks etdirir. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik yeni problemlərin yaranması baxımından aktualıq kəsb edib. Xüsusən də, iqtisadi fəaliyyətin transmilli ekoloji problemləri, nüvə silahı, enerji-ərzaq təhlükəsizliyi və s. aclıq və yoxsulluğun nəticələri, qida məsulları ilə dünya əhali artımında tərs mütənasiblik, dünya gəlirlərinin dünya əhalisinin sayına nisbətdə qeyri-bərabər bölgüsü və s. məsələlər beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyə yeni bir baxış gətirmişdir. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik problemi II Dünya müharibəsindən sonra daha çox aktualıq kəsb etməklə, BMT təhlükəsizlik sisteminin, o cümlədən, Bretton-Vuds valyuta-maliyyə sisteminin təsis edilməsini, GATT-ın qəbulunu həll etmiş oldu. (47) 1970-ci illərdə baş verən enerji böhranı ilə beynəlxalq iqtisadi təhlükələrin dərinləşməsi beynəlxalq ictimaiyyəti daha kəskin və effektiv addımlar atmağa sövq etmişdir. Bretton-Vuds sisteminin yaradılması ölkələrin formal suveren bərabərliyinə iqtisadi anlam vermək istiqamətində tədbirlər, o cümlədən Dünya Ticarət Təşkilatının yaradılması, beynəlxalq iqtisadi

təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində mühüm addım kimi qiymətləndirilməlidir. BMT Nizamnaməsi, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında əməkdaşlıq və dostluq münasibətlərinə dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il Bəyannaməsi, Seul Bəyannaməsi, Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Yekun Aktı və s. aktlarda beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri əks olunmuşdur. BMT Baş Məclisinin 1990-cı il Beynəlxalq İqtisadi Təhlükəsizlik haqqında Qətnaməsində çoxtərəfli iqtisadi fəaliyyətdə qarşıdurmadan əməkdaşlığa doğru istiqamət öz əksini tapmışdır.

Gatt - beynəlxalq ticarəti tənzimləyən çoxtərəfli Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdi. GATT 1947-ci Cenevrə 23 dövlət tərəfindən imzalanmışdır və 1 yanvar 1948-ci ildə qüvvəyə minibdir. Bu Saziş Ticarət və Məşğulluq üzrə Birləşmiş Millətlər Konfransında dövlətlərin Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının (ITO) yaradılmasında apardığı uğursuz müzakirələrin əsasında yaradılıb. Gatt beynəlxalq iqtisadi ticarətdə ən vacib təşkilatlardan biridir. Onun məqsədi beynəlxalq ticarətdə bütün maneələrin aradan qaldırılması və azaldılması, ticarətdə ayrı-seçkiliyə yol verməməklə sərfəli mühitin yaradılmasıdır.

G	•General
A	•Agreement on
T	•Tariffs and
T	•Trade

Ümumiyyətlə beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- iqtisadi sistemin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsini;
- əlverişli beynəlxalq iqtisadi mühitin yaradılmasını;
- iqtisadi mübahisələrin dinc həllini;

-bütün xalqların bərabər hüquqluğu vəziyyətində hümanitar-iqtisadi inteqrasiyanı;

- beynəlxalq iqtisadi mübahisələrin yalnız beynəlxalq hüquqa uyğun həlinin tətbiqini və s. nəzərdə tutur.

Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik prinsipini yalnız bir beynəlxalq hüquqi akt situasiyasından qiymətləndirmək düzgün olmazdı. O, ümumilikdə müasir beynəlxalq iqtisadi hüquq sisteminin problemlərinin həllinə yönəlib. Yuxarıda qeyd edilən problemlərin həlli kasıb ölkələrin də milli iqtisadi sistemlərin maraqlarını təmin edir. Bu beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi əsasında mümkündür. Beynəlxalq iqtisadi hüquq sistemi - dövlətlərarası iqtisadi münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq hüquq normaları başa düşülür.

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda dövlətlərin qarşısına sərbəst şəkildə çıxan təhlükələrin səviyyəsini dəyərləndirmək, onların hüquqi faktorlarını qiymətləndirmək və beynəlxalq iqtisadi hüquqa uyğun iqtisadi gücün tətbiq olunması üçün Beynəlxalq İqtisadi Təhlükəsizlik sisteminin yaradılması zəruri hesab olundu və bu istiqamətdə müxtəlif müzakirələr olunub, müxtəlif fikirlər sürülməkdədir. Hal-hazırda "G 7"-nin belə bir sistem kimi fəaliyyət göstərə bilməsi ehtimalı qeyd edilməkdədir. Bu variant ancaq sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin maraqlarına daha çox uyğun ola bilər. Çünki, "G 7" həmin(sənayecə inkişaf etmiş) ölkələrin siyasi formudur. Beynəlxalq İqtisadi Təhlükəsizlik Şurasının yaradılmasına gəldikdə isə onu demək lazımdır ki, müvafiq şuranın fəaliyyəti üçün ilk öncə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının hazırkı statusu ləğv edilməlidir. Başqa bir tərəfdən isə beynəlxalq təhlükəsizliyin və sülhün əsasında iqtisadi maraqlar dayandığından müstəqil şəkildə olan Təhlükəsizlik Şurasına zərurət yoxdur. Hüquq pozuntusu törədən dövlətə əmtəə idxalının məhdudlaşdırılması; qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqi; ticarətin idxal və ixracının lisenziyalaşdırılması; müvafiq dövlətin fiziki və hüquqi şəxslərinin əmlakının milliləşdirilməsi; embarqo (müəyyən əmtəə, əmtəələr qrupu üzrə ixrac və idxalının dayandırılması ilə iqtisadi əlaqələrin tam və ya qismən kəsilməsi); aktivlər üzərində həbs qoyulması; boykot, blokada və s. kimi hallar tətbiq oluna bilər.

Bundan əlavə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə qeyri-hərbi (iqtisadi) xarakterli gücün tətbiqi ilə yanaşı, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq hərbi gücün də sanksiyalaşdırılması mümkündür. Misal olaraq buna 1977-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası CAR-ın siyasətini sülhə və beynəlxalq təhlükəsizliyə təhdid kimi qiymətləndirərək Qətnamə ilə CAR-ın silahla təchizatına tam embarqo qoymağını göstərmək olar. (45) İraqın Küveytə müdaxiləsindən sonra 1990-cı ildə BMT TŞ müvafiq qətnaməsilə İraqa iqtisadi blokadanın elan edildi, kontrakt və lisenziyadan asılı olmayaraq digər bütün dövlətlər üçün də müvafiq əlaqələrin dayandırılması üzrə sanksiya tətbiq edildi. Həmçinin İraq tərəfindən beynəlxalq qayda pozulduğu üçün digər dövlətlərin dövlətlərin qanunvericiliyi İraqın qanunlarına istinad edilə və məhkəmələr həmin dövlətin müvafiq qanunlarını tətbiq edə bilməzdi. Həmin tədbirlər siyahısına Liviyaya münasibətdə BMT Təhlükəsizlik Şurasınının 1992-ci il müvafiq Qətnaməsi ilə silah təchizatı embarqosu və hava embarqosunu da daxil etmək olar.

Dövlətlərin iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsində qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarının riayət edilməsində dövlətlərlə yanaşı beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti də mühüm rol oynayır. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar ona üzv iştirakçılarıнын razılaşdırılmış məqsədinə, səlahiyyətlərinə, habelə xüsusi siyasi-təşkilati normalara malik olan çoxtərəfli institusional mexanizmlər rolunu oynayır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iqtisadi qurumların hüquqyaratma səlahiyyəti və mübahisələrin həlli ilə əlaqədar hüquqi mexanizmlərin yaradılması müvafiq münasibətlərin daha operativ idarə olunmasına imkan verir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların hüquqtətbiqetmə, hüquqyaratma səlahiyyətləri inteqrasiya sistemlərində daha geniş formada təzahür etməkdədir.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyəti və səlahiyyətləri 1986-cı il "Dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar və ya beynəlxalq təşkilatların öz aralarında bağlanan beynəlxalq müqavilələr" hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının və həmçinin digər beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların hüquq sistemi ilə digər beynəlxalq təşkilatlar arasında elə də ciddi bir fərqlər olmur. Onların hüquq subyekliyi elə özlərinin daxili qaydalarıyla

tənzimlənilir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişaf dinamikasına nəzər yetirsək görürük ki, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyəti günü-gündən genişlənməkdədir. Şübhəsiz ki, bu zaman beynəlxalq hüquq üçün xarakterik olan kordinasiyon tənzimətmə subordination və ya dövlətüstü tənzimətmə meyilli ilə qarşılanacaq. (42) Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı çərçivəsində kvaziməhkəmə mexanizmləri yuxarıda göstərilən fikri təsdiqləməkdədir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində təşkilatların qəbul etdiyi qərar və qətnamələr mənbə qismində çıxış edir. BMT Nizamnaməsinin müvafiq maddəsinə əsasən həmin təşkilatların qərarları yalnız tövsiyə xarakterlidir. Bunu da nəzərdən qaçıрмаq lazım deyil ki, müəyyən normalar müvafiq hüquqi nəticələr yarada bilərlər. Və onlar hüquqyaratmada və hüquq tətbiqətmə prosesində iştirak etməklə məxsusi normativ təsirə malik olur. Tövsiyə xarakterli normaların həmçinin məcburi hüquqi qüvvə xarakteri daşıya bilər, bu aşağıdakı istiqamətlərdə gedə bilər: -

- dövlət daxili hüquqa realizə edilmək yolu ilə;
- uzunmüddətli tətbiq nəticəsində onun beynəlxalq hüquq normalarına çevrilməsi;
- həmin normaların beynəlxalq müqavilələrdə əksinin tapılmasının tətbiqi ilə məcburi hüquqi qüvvə əldə edə bilərlər.

1964-cü ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən təsis edilən BMT-nin "Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı"nda əks olunmuş preferensiya prinsipi GATTda və 1989-cu ildə qüvvəyə minən "Ticarət preferensiyalarının global sistemi haqqında" Belqrad Müqaviləsində əks olunmuşdur və bununla da inkişafda olan ölkələr üçün YBIQ institutunun bərqərar edilməsi təmin olunmuşdur. Beləliklə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimətmə istiqamətində həyata keçirən beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq əməkdaşlıqda mühüm rol oynayırlar. Bu mənada, 1964-cü ildə yaradılmış UNCTAD (BMT-nin Beynəlxalq Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) bir çox beynəlxalq qətnamənin və sazişin hazırlanmasında iştirak edib. UNCTAD 1995-ci ildən BMT Baş Məclisinin qətnaməsinə uyğun olaraq Baş Məclisin daimi orqanı statusunu almışdır.

Xammal və təbii ehtiyatlar bazarının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq təşkilatlardan OPEC-Neft ixrac edən ölkələrin Təşkilatı, Mis ixrac edən Ölkələrin Hökumətlərarası Şurası, Volfram üzrə Assosiyasiya, Kauçuk istehsalçısı olan ölkələrin Assosiyasiyası və s. tənzimləyici subyekt formasında çıxış edirlər. Beynəlxalq iqtisadi hüquqyaratma prosesində həmçinin İqtisadi və Sosial Şura (ECOSOC), BMT Beynəlxalq Məhkəməsi, beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində xüsusi yeri olan BMT Təhlükəsizlik Şurası və s. beynəlxalq təşkilatlar çıxış edir.

Qeyri-hökumət təşkilatları korporasiyalararası normaları, davranış qaydalarını, könüllü məcəllələri və s. formalaşdırmaqla hüquqyaratma prosesində iştirak edirlər. Misal olaraq qeyd edə bilərik ki, Neft Vasitəçilərinin Beynəlxalq Assosiyası ölkələr tərəfindən irimiqyaslı investisiyaların cəlb olunması məqsədinə dair birlikdə fəaliyyəti nəticəsində kontrakt modellərin hazırlanması və bütünlükdə enerji kompaniyaları ilə birgə beynəlxalq lex petroleumun formalaşmasında aparıcı rola malikdir. Davranış qaydalarının yaranma prosesi lex mercatoriumun formalaşmasına təsadüf etsə də bu sahədə ilk sistemləşdirmə təşəbbüsləri XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. (38) Yuxarıda göstərilən normalar əvvəl işgüzar dövrüyyənin etik formaları kimi qəbul edilsə də, sonradan onların daha çox praktikliyi "presedent" xarakter kəsb etməklə "yumuşaq hüquqa" (soft law), bəzən də "məhkəm hüquqa" (hart law) çevrilməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının təsis etdiyi dövrdən etibarən ayrı-ayrı dövlətlərdə "sosial dempinq" problemini tənzim etmək məqsədilə tarif aktları qəbul edilmişdir. 1922 və 1930-cu illərdə ABŞ-da qəbul edilmiş tarif qanunvericiliyinə əsasən idxal zamanı daha ucuz olan əmtəələrin yerli bazar məhsullarını haqsız rəqabətə məruz qoymamaq məqsədi ilə müvafiq antidempinq gömrük siyasətinin aparılması nəzərdə tutulurdu. 1922-ci il Millətlər Liqasının Cenevrə konfransında da sosial dempinq probleminin ümumilikdə dünya iqtisadiyyatına neqativ təsiri müzakirə obyektinə olmuşdur. Bu problemin ətraflı beynəlxalq hüquq çərçivəsində tənzimlənməsi Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Havana Xartiyasında (Nizamnaməsinə) təsadüf edilir. Həmin xartiyanın 2-ci fəslində yazılır ki, tam

məşğulluğun təminatı üçün beynəlxalq ticarətin genişləndirilməsi əsas şərtidir. Burada Beynəlxalq Əmək Təşkilatının normalarının da geniş istifadə edilirdi. Həmçinin burada beynəlxalq ticarətin tənzinlənməsinə neqativ təsir edən qeyri-ədalətli əmək normalarının ləğv olunması nəzərdə tutulurdu.

Məşğulluq və əmək normaları ilə bağlı məsələlər həmçinin Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdə (GATT) müəyyən olunub. Qeyd edilir ki, "tam və əlverişli məşğulluğu təmin etmək məqsədilə" razılığa gələn iştirakçılar beynəlxalq ticarətdə say limiti tətbiq edə bilirlər. Dünya Ticarət Təşkilatının sazişlər sistemi əmək bazarını tənzim edən əsas qüvvədir. Sosial dempinq kimi qiymətləndirilən bu amil daha çox inkişaf etmiş ölkələri narahat etməkdədir. Bunun üçün də bu məsələ daimi olaraq inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən Dünya Ticarət Təşkilatının müxtəlif sammitlərində, eləcə də, Doha (2001), Kankun (2003) raudlarında əsas müzakirə obyektinə olmuş, lakin inkişafda olan (xüsusi olaraq da, uşaq və qadın əməyindən istifadə edən) ölkələr razılıq etmədikləri üçün nəticəsiz qalmışdır. Axır müzakirələrdə əsas diqqət Beynəlxalq Əmək Təşkilatının normalarına istinad edilməyə yönəlmişdirsə də, müəyyən qrup ölkələr insan hüquqları məzmununu əsas götürərək beynəlxalq ticarətə bu hüquqların realizəsi kimi baxırlar. Belə olan halda GATT-ın müfəviq maddəsinə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının bir sıra (əmək haqının ödənilməsində bərabər hüquqluluq, məcburi əməklə bağlı məsələlər, əmək fəaliyyəti üçün minimum yaş həddi, məşğulluq sahəsində ayrı-seçkilik və s. ilə bağlı) məsələlər implementasiya edilməlidir. BMT-nin əhalinin gəlirlərinin tənzimlənməsi və məşğulluq sahəsindəki ümumi standartları beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ələlxüsus olaraq da, "İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt", "İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi", "Sosial tərəqqi və inkişaf Bəyannaməsi" və s. sosial-iqtisadi standartlar beynəlxalq iqtisadi hüquqda daha çox nəzərə alınmalıdır. İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsində istifadə edilən bir sıra hüquqlar, həmçinin, ləyaqətli həyat səviyyəsi, ədalətli əmək şəraiti və s. bu yönümlü müddəalar Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiyalarının qəbul olunmasını təmin etmişdir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Minimum əmək haqının

müəyyən edilməsi haqqında Konvensiyası"nda qeyd edilir ki, minimum əmək haqqı qanuni qüvvəyə malikdir və o heç bir halda dəyişdirilə və azaldıla bilməz. Konvensiyada həmçinin iqtisadi inkişaf göstəricisi; minimum əmək haqqının həddini müəyyən edən meyarlar; əmək haqqının ümumi həddi; sosial yardım; əməkçilərin, onların ailələrinin tələbatı; məşğulluğun və məhsuldarlığın təmin edilməsi tələbləri müzakirə edilib. Lakin buna baxmayaraq Azərbaycan da və bəzi dövlətlərdə müvafiq meyarlar qanunvericiliklə öz əksini tapmamışdır.

Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında iqtisadi əməkdaşlıq inteqrasiyasında üçüncü dövlətlərlə əməkdaşlığa məxsusi önəm verilir. Xüsusi proqramlar əsasında üçüncü dövlətlər ilə davamlı iqtisadi əməkdaşlıq həyata keçirilir. Avropa İttifaqının Azərbaycanla bağlı insan resusları, infrastruktur və özəl sektorun inkişafına xüsusi üstünlük verilir. TACİS, TRASECA və INOGATE kimi proqramlar postsovet ölkələri ilə əməkdaşlıq üçün qəbul edilmişdir. TACİS proqramı çərçivəsində Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar müvafiq texniki və ekspertlər vasitəsilə dəstəklənmişdir. 1998-ci ildə Azərbaycan və Gürcüstan Prezidentlərinin təşəbbüsü və TACİS, TRASECA proqramının dəstəyi ilə "Tarixi İpək Yolunun bərpası" adlı beynəlxalq konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çoxtərəfli "Bakı Sazişi" qəbul edilmişdir. Həmin sazişə əlavələr barədə isə 2002-ci il Daşkənd Protokolu qəbul olunmuşdur. Həmin sazişdə beynəlxalq nəqliyyatın şəbəkəsinin ənənəvi növləriylə yanaşı transmilli boru kəmərlərinin də hüquqi tənzimlənməsi öz əksini tapmışdır. INOGATE (Avropa dövlətlərarası neft və qaz ixracı Proqramı) isə Avropa İttifaqının Qara Dəniz və Xəzər dənizi hövzələri dövlətlərinə enerji sahəsində yardım göstərən proqramdır, 1996-cı ildən fəaliyyət göstərir. 2004-cü ildə Bakıda proqram çərçivəsində ölkələrin qarşılıqlı fəalliyətinə dair Konfrans keçirilmişdir. Proqramın əsas fəaliyyət istiqaməti dayanıqlı enerji inkişafının dəstəklənməsi, enerji təhlükəsizliyinin artırılması məsələləridir.

Beynəlxalq iqtisadi hüquqda beynəlxalq təşkilatların qətnamələri köməkçi hüquq mənbələri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bunlara misal olaraq BMT-nin orqanları (Baş Assambleya, EKOSOK, YUNKTAD və s.) ixtisaslaşdırılmış

təsisatları (YUNİDO və b.) göstərmək olar, onlar iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinə dair bəzi tövsiyələr qəbul edirlər. Bu qətnamələr sırasında olan BMT Baş Assambleyasının qəbul etdiyi - Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasını, "Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik haqqında" qətnaməni, "Yeni beynəlxalq iqtisadiyyat haqqında" Bəyannaməni xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Bu paraqrafda beynəlxalq iqtisadi-hüquqi mexanizmlərin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində rolunu və mahiyyətini açdıq.

3.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hər bir dövlətin qarşısında ən mühüm məsələ ölkədə davamlı iqtisadi inkişafı təmin etməkdir. Davamlı iqtisadi inkişafa da nail olmaq üçün ilk öncə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək lazımdır. Davamlı iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacibdir:

- ÜDM-in adam başına düşən payın artırılmasının sürətləndirilməsi;
- borcların azaldılması;
- antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi;
- pul kütləsinin optimal səviyyədə saxlanılması;
- investisiyanın səmərəliliyinin artırılması;
- xarici valyutanın milli valyutaya nəzərən optimal nisbətinin daim tənzim edilməsi;
- minimum istehlak səbətinin mütəmadi artırılması;
- əmək haqqı və əmək məhsuldarlığı arasında olan fərqin azaldılması;
- emal sənaye sahələrinin inkişafı;
- idxalın payının azaldılması;
- ixracda qeyri-ənənəvi xammala üstünlük vermək;

- təhsilin davamlı modernləşdirilməsi, elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi və s.

Bu məsələlərin həllində mütəlif dövlət idarəetmə orqanlarının və təşkilatların birlikdə fəaliyyətinin koordinasiyası mühüm faktordur. Digər paraqrafda iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən bu dövlət orqanlarının adlarını sadalamışdıq. Bunlar Gömrük Komitəsi, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi və s. Mövcud iqtisadi sistemindən, iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq iqtisadi təhlükəsizlik məsələsi hər bir ölkədə müntəzəm olaraq diqqət mərkəzində olan aktual məsələlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, bir neçə Qərbi Avropa ölkələrində İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeçiliyində olmaq şərti ilə bu problemlə bir neçə dövlət orqanları məşğul olur. Bu ölkələrdə həmçinin iqtisadi təhlükəsizlik institutları fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə hər bir dövlətin özünün iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası mövcuddur. Müxtəlif layihələr, proqramlar və müqavilələr bu problemin həllində mühüm tənzedici rol oynayır. Belə olan halda "dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmə mexanizmi necədir?" sualı meydana çıxır. Bu suala cavablandırmaq üçün əvvəla dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid yarada biləcək əsas faktorlara diqqət yetirməmiş zəruridir. Yuxarıdakı digər paraqraflarda da qeyd etdiyimiz kimi dövlət və cəmiyyət üçün sosial-iqtisadi təhlükələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkədə lazımi səviyyədə geniş təkrar istehsalın olmaması və bunun nəticəsində də daxili tələbatın daha çox ixrac hesabına ödənilməsi;
- əhəlinin həyat səviyyəsinin aşağı olması, yoxsulların və işsizlərin sayının artması;
- ölkənin xarici ticarət dövriyyə balansında idxalın payının artması;
- iqtisadiyyatın infrastrukturunda sahələrarası tarazlığın pozulması;
- iqtisadi cinayətkarlığın müştərək tendensiyaya çevrilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı;
- hökumətin qeyri-mükəmməl pul-kredit siyasəti, buna uyğun olaraq normadan artıq olan inflyasiya təhlükəsinin gerçəkləşməsi və s.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu iqtisadi təhlükə amilləri hər bir ölkənin təbii ehtiyatlarından, dövlət-hökumət quruluşundan, mövcud iqtisadi sistemindən fərqli olaraq müxtəlif cür olur. Ölkənin iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafına misal olaraq bunu göstərmək olar: Azərbaycan 30 milyard barreldən çox iri neft ehtiyatlarına malikdir və ölkənin bu sektoruna iri miqyaslı investisiyalar qoyulub. Bu amil də istər-istəməz ölkə iqtisadiyyatında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, birtərəfli inkişafa şərait yaradır. Bu amil də öz növbəsində uzunmüddətli perspektiv üçün təhlükəyə səbəb ola biləcək. Bunun üçün də, dövlət neft sektoruyla yanaşı digər sektorlara da investisiyaların yatırılması sahəsində mühüm tədbirlər görmək məcburiyyətindədir.

Bildiyimiz kimi iqtisadiyyatın əsas özəyi "pul" dur. Bununla əlaqədar olaraq əgər ölkədə düzgün pul siyasəti həyata keçirilməzsə, valyuta məzənəsinin, pul kütləsinin tənzimlənməsi sahəsində lazımi tədbirlər görülməzsə bu iqtisadi təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb olan, ona zərbə vuran ən kəskin amil olacaqdır. Pul-kredit siyasətinə gəldikdə isə ölkəmizdə Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətinin müəyyən edir və həyata keçirir. Mərkəzi Bank fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Mərkəzi Bank haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər normativ-hüquqi aktlarla tənzimləyir. Pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi ölkədə davamlı iqtisadi sabitliyə və iqtisadi artıma nail olmaq, ölkədə inflyasiyasının səviyyəsini tənzimləmək və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsidir. Mərkəzi bank bu siyasəti digər kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatları ilə birgə həyata keçirir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədlərə nail olmaq üçün Mərkəzi Bank sərt və yumşaq pul-kredit siyasəti həyata keçirir. Sərt kredit siyasəti əsasən inflyasiyanın qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilir. Burada faiz dərəcələri yüksəldilir, malik olduğu qiymətli kağızları satır, banklara kredit verilməsini məhdudlaşdırır. Bununla o, milli valyutanın məzənəsinin möhkəmlənməsinə nail olur.

Yumşaq pul-kredit siyasətində isə faiz dərəcələri aşağı salınır, qiymətli kağızları alaraq dövriyyədə pulun çoxalmasına şərait yaradır, banklara kredit verilməsini artırır. Mərkəzi Bank kredit siyasətini Maliyyə Nazirliyi ilə birgə

işləyib hazırlayaraq həyata keçirir.

Mərkəzi bank həmçinin ölkədə valyuta siyasətinin digər maliyyə-kredit təşkilatları və dövlət idarəetmə orqanları ilə birgə həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, Mərkəzi Bank Azərbaycanda əsas valyuta nəzarətini keçirən orqandır. Valyuta siyasətinin keçirilməsinin məqsədi valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi, valyuta əməliyyatlarının qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilməsi, valyuta ehtiyatlarını qorumaq, Azərbaycanın milli valyuta məzənnəsinin xarici valyutalara nəzərən möhkəmliyini qorumaq və s. Milli valyutanın möhkəmliyinin qorunması dedikdə, hansıki, buna nail olmadıqda ölkədə devalvasiya baş verir, ölkədə alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür. Devalvasiya zamanı yerli məhsullarda qiymətlərin artımı baş verir, bunun nəticəsində də ölkədə inflyasiya faizi daha artır. Bir sözlə, pul günü-gündən "ölür". Bunu da qeyd edək ki, milli valyutanın möhkəmliyi ölkə üçün iqtisadi təhlükəsizliyin əsas zəmənatçisidir.

Ölkədə valyuta nəzarətini həyata keçirən digər orqan isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsidir. O, rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən xarici və milli valyutanın, habelə digər valyuta sərvətlərinin Respublikanın gömrük sərhəddindən keçirilməsinə nəzarət edir, valyuta xərclərinin və gəlirlərinin optimal nisbətini təmin edir.

Gömrük xidməti iqtisadi təhlükəsizlik sitemində rolu beynəlxalq ticarət əlaqələri zamanı qarşıya çıxan təhdidlərin, risklərin aradan qaldırılmasını bilavasitə həyata keçirir. O, ölkə ərazinə gətirilmiş qaçaqmalçılıqla gətirilmiş malların, narkotik vasitələrin, cinayət vasitələrinin ölkəyə daxil olmasının qarşısını alır, ölkə iqtisadiyyatını xarici rəqabətin neqativ təsirindən qoruyur və iqtisadiyyatın beynəlxalq aləmə inteqrasiya etməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Habelə son illər maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi sahəsində Dövlət Gömrük Komitəsinin rolu xeyli artırmışdır.

Cinayət yoluyla əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və yaxud digər əmlakın leqallaşdırılması, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində Azərbaycanda mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Və buna uyğun olaraq, "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın

leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Qanunun tələblərinə uyğun olaraq Prezidentin 2009-cu il Fərmanına əsasən Mərkəzi Bank yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti yaradılmışdır. Hal-hazırda Maliyyə Monitorinqi Xidməti bütün sferalar üzrə funksional fəaliyyətə başlamış, beynəlxalq əməkdaşlığın müstəqil subyektinə çevrilmişdir. Cinayət yolu ilə toplanılmış pul vəsaitlərinin və digər əmlakın hüquqləşdirilməsinin və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə mane olmaq üçün Mərkəzi Bank beynəlxalq əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verir. Beləliklə, Mərkəzi Bank tərəfindən görülmüş bu işlər maliyyə-bank sahəsinin inkişafı üçün qanunvericilik bazasının daha da yaxşılaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun müasir, rəqabətqabiliyyətli maliyyə-bank xidmətləri sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli hüquqi bazanın yaradılması üzrədir.

Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən digər bir orqanda İqtisadiyyat Nazirliyidir. İqtisadiyyat Nazirliyi ölkədə iqtisadi siyasətini, iqtisadi və sosial proqnozlarını işləyib hazırlayır, haqsız rəqabəti aradan qaldırılması üzrə tədbirlər həyata keçirir, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına şərait yaradır, istehlakçıların hüquqlarının qorunmasında yaxından iştirak edir, daxili ticarət, xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrini tənzimlənməsini və regionların sosial-iqtisadi inkişafını həyata keçirir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini və davamlı inkişafının qorunmasına dair digər aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə fəaliyyət göstərir. İqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı barədə dövlət siyasətinin və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsində iştirak edir.

İqtisadi təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb olan digər amillərdən biri də milli bazarda inhisarçılığın baş almasıdır. Dövlət inhisarçılıq fəaliyyətinin qarşısını almaq üçün antiinhisar siyasəti həyata keçirir. Antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsini, onun üzərində nəzarəti əsasən İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti edir. Xidmət haqsız rəqabətin, inhisarçılıq fəaliyyətinin, istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının və hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq yolunda

tədbirlər həyata keçirir. Ədalətli rəqabət mühitinin yaradılması, qanun pozuntusu halına yol vermiş, rəqabəti məhdudlaşdıran, qiymətlərlə süni şəkildə manipulyasiya edilməsinə şərait yaradan şəxslərin müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməsi Xidmətin əsas vəzifələri sırasındadır.

Ölkədə büdcə-maliyyə siyasətini həyata keçirən mərkəzi dövlət orqanı Maliyyə Nazirliyidir. Nazirliyin əsas fəaliyyət istiqamətləri büdcə, vergi, audit fəaliyyəti, dövlət borcunun idarə edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanması; dövlətin pul-kredit və gömrük siyasətinin mühüm istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək; icmal və dövlət büdcənin gəlir və xərclərinin proqnozlaşdırılmasını beynəlxalq standartlara müvafiq metodologiya əsasında aparmaq və s. Nazirlik bu işləri digər dövlət orqanları və qurumları ilə birgə həyata keçirir. O, Gömrük Komitəsi, Vergilər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi və onların tabeliyində müvafiq müəssisələr ilə birlikdə iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması sahəsində müvafiq tədbirlər hazırlayıb, həyata keçirirlər.

Nazirliyin Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində öz səlahiyyətlərini Maliyyə Monitorinqi Xidməti vasitəsi ilə həyata keçirir. (41)

Nazirlik beynəlxalq maliyyə bazarında ölkənin maliyyə imicinin möhkəmlənməsi üçün sıx şəkildə beynəlxalq agentliklərlə əməkdaşlığa girir.

Bildiyimiz kimi hər hansı bir sahədə, müəssisədə, habelə gündəlik həyatımızda müxtəlif təhlükələrlə və risklərlə üzləşə bilərik. Risklərin idarə olunmasında, ola biləcək təhlükələrin qismən qarşısının alınmasında və ya dəymiş ziyanın maddi cəhətdən azaldılmasında sığorta şirkətlərinin böyük rolu vardır. Bugün ölkəmizdə bir neçə belə sığorta şirkətləri fəaliyyət göstərir. Sığorta yeni iş yerləri yaradılanda, bununla əlaqədar riskləri öz üzərinə götürür, beləliklə də iqtisadiyyatda investisiya ilə bağlı çox gözəl mühit yaradır. Sığorta sayəsində zərərin yayılması və genişləndirilməsi sferasının məhdudlaşdırılması, onun digər müəssisə və şəxslərə mənfi təsir göstərməsinin qarşısı alınır ki, bunda

sayəsində xalq təsərrüfatında təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyinin təmin olunur. Sığorta dövləti sığorta hadisələri üzrə müvafiq dövlət büdcəsindən ödənişlər verməkdən xilas edir, bir sözlə dövləti əlavə xərclərdən azad edir.

İqtisadi təhlükəsizlik sahəsində olan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı və yeni sənaye ölkələri ilə bu sahədə əməkdaşlığı genişləndirilməli, bununla paralel özünün müasir elmi-texniki məhsullar bazarını formalaşdırmalıdır. Yeni sənaye ölkələrinin iqtisadi təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, bu ölkələr yuxarıda qeyd olunan tədbirləri həyata keçirmək üçün dünya iqtisadiyyatının daha mənfəətli innovasiya xarakterli fəaliyyət sistemini təşkil edərək, aşağıdakı kimi kompleks tədbirlər həyata keçirmişlər: ixaracatın stimullaşdırılması, daxili bazarın xarici və daxili təhlükələrdən qorunması sisteminin yaradılması; iqtisadiyyatın korporativləşdirilməsi, kiçik və orta biznes strukturları ilə iri biznes strukturları arasında işbirliyinin yaradılması; bir sıra ölkələrdə idxalı əvəzləyən iqtisadi sahələrin, digər qrup ölkələrdə isə ixaracat yönümlü sahələrin inkişaf etdirilməsinə dair xarici iqtisadi strategiyanın keçirilməsi; investisiya mənbələrindən maksimum şəkildə istifadə edərək yüksək mənfəətli biznes sahələrinin inkişaf etdirilməsi. Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsiylə yanaşı bu ölkələrdə fəaliyyət göstərən büdcə və gömrük sistemləri əhalinin sosial müdafiə sistemi və vergi xidmətinin səmərəli fəaliyyəti formalaşdırılmalıdır.

Və bütün bunları nəzərə alaraq son hədd əhəmiyyətinə görə iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərini 4 qrupa bölməyi təklif edirlər:

- milli mənafeyin əsas ünsürlərini əks etdirən makroiqtisadi göstəricilər;
- İqtisadiyyat Nazirliyinin təsdiq etdiyi mühüm əlamətləri göstərən son hədd əhəmiyyətli göstəricilər;
- müvafiq nazirliklərin səviyyəsində son hədd göstəriciləri;
- regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin son hədd göstəriciləri.

Göründüyü kimi ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ən zəruri şərt davamlı, dayanaqlı iqtisadi inkişaf məsələsinə nail olmaqdır. İqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərindən daha çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən təhlükənin

son həddə yaxınlaşması göstəricisidir. Həmin göstərici ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin zəifləməsi, xoşagəlməyən halların, dağıdıcı meyllərin formalaşdığı dövrdür.

İqtisadi təhlükəsizliyə təsir göstərən mənfi halları aşkara çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nəzarəti zəruridir. Bu göstəriciləri kompleks şəkildə tədqiq etmək və onun nəticəsində iqtisadi təhlükəsizliyin “diaqnozu” müəyyənləşdirilməlidir. Bu proses başa çatdıqdan sonra yalnız iqtisadi təhlükənin qarşısının alınmasına dair lazımı tədbirlər görülməlidir.

Bu fəsildə iqtisadi sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın vacib olması əhəmiyyətindən bəhs edilib, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında vacib beynəlxalq təşkilatların adı və onların fəaliyyət mexanizmi qeyd edildi. İkinci paraqrafda isə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında əhəmiyyət daşıyan dövlət idarəetmə orqanları və təşkilatlarının fəaliyyətlərinin kordinasiyası istiqamətləri göstərildi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işində aparılan araşdırılmadan aydın olur ki, sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması hər bir ölkənin inkişafı üçün mühüm vəzifələrdən biridir. Belə ki, sosial-iqtisadi təhlükəsizlik yalnız dövlətin inkişafının əsası deyil, eyni zamanda suveren müstəqil dövlətin varlığı, vətəndaşların rifahının yüksəldilməsinin mühüm şərtidir.

Araşdırmalar göstərir ki, elmi-texniki tərəqqinin müasir mərhələsində dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın yeni, mütərəqqi formaları yaranmış və bunun nəticəsində istehsalın beynəlmilləşməsi, inteqrasiya prosesi sürətlənmişdir. Belə vəziyyətdə bir dövlət digər dövlətlərin hesabına iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək avantajını artırır. Məhz bu zaman ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məsələsi daha çox önə çıxır. Ölkənin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edilməsi üçün həm xarici, həm də daxili iqtisadi-sosial təhlükəni müəyyən edib qarşısını almaq məsələsi hər zaman aktual olsa da, əsas zəruri olan məsələ bu sahədə nəzərdə tutulan tədbirlər sisteminin xarici və daxili fəaliyyətin hüquqi bazasının yaradılması və onun mütəmadi təkmilləşdirilməsidir.

Digər tərəfdən isə insan amili cəmiyyətin ümumi inkişafında, əmək ehtiyatlarının yaradılmasında, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir, eləcə də, o, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində də vacib amil sayılır. Buna görə də əhalinin əmək fəaliyyətinin tənzim edilməsinin hüquqi əsasının formalaşdırılması dolayısıyla iqtisadi inkişafda müsbət nəticələrin əldə edilməsinə zəmin yaradır.

Son dövrün aktual məsələlərindən biri olan qloballaşma prosesi iqtisadiyyatda təkrar istehsal prosesinin dinamikliyinin artırılmasını tələb edir. Bu səbəbdən, innovasiya mühitinə əsaslanan davamlı inkişaf modelinin həyata keçirilməsi dövlətin qarşısına qoyulan mühüm məqsədlərdəndir.

İqtisadiyyatın sosial-iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu istiqamətdə müxtəlif strategiyalar formalaşdırmalı, qloballaşma dövründə ölkəmizdə davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün dövlət struktur siyasət hazırlanmalı, həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə ölkənin milli iqtisadiyyatının,

onun tərkib hissələrinin strukturlaşdırılması fonunda bir çox göstəricilərə əsasən təsərrüfat sistemlərinin əsaslı inkişafının təminatı üzrə təhlili aparılmalıdır.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi zəruri və qaçılmazdır. Bu müdaxiləni dövlət müvafiq normativ hüquqi aktlar vasitəsi ilə təmin edir. Azərbaycan Respublikasının sənayesində neft, xammal-yanacaq sahəsində inkişafa meylinin artması, respublikanın ixrac etdiyi məhsulların həcmində xam neftin payının daha çox yer alması ölkənin iqtisadiyyatına mühüm təhlükə törədən amillərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyində daxili sosial və iqtisadi təhlükə növlərinin müəyyən edilməsi, ölkə regionlarının iqtisadi strukturunun formalaşmasında xüsusi çəkisi nəzərə alınır. Bu istiqamətdə dövlət əsas tənzimləyici rolunda çıxış edir. Müvafiq sahələrdə hüquqi normalar müəyyən olunarkən iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafı nəzərdə tutulur. Aparılan araşdırma əsasında belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə regional kontekstdə əsasən Abşeron iqtisadi rayonu üzrə sosial infrastruktur sahələrinin üstün inkişafı nəzərə çarpılmaqdadır. Digər regionlarda isə bu göstərici nisbətən aşağıdır. Nəzərə alsaq ki, digər regionlardan əhalinin Abşeron iqtisadi rayonuna əsas axın səbəbi digər regionlardakı işsizlik və müəyyən tələbatlarını ödəyə bilmək üçün lazımı şəraitin olmamasıdır. Bu sahədə vəziyyətin təhlükəli həddə çatmaması üçün aşağıda təqdim olunan təkliflərin nəzərə alınması məqsədəuyğun olar:

- təbii resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsi, xüsusi ilə də ona nəzarətin gücləndirilməsi mexanizminin yaradılması;

- idxaldan asılılığın azadılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu sahədə təkmil normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması;

- dünya bazarına rəqabətə davamlı əmtəənin çıxarılması və son məhsul istehsalının xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində stimullaşdırıcı tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşdırılması;

- Abşeron iqtisadi rayonunda olduğu kimi digər regionlarda da sosial infrastruktur sahələrinin inkişafını daha da dəstəkləyən tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- kibercinayətkarlıqla effektiv mübarizə üçün milli səviyyədə cinayət-hüquqi normaların qəbulu ilə yanaşı, vahid standartların işlənilib hazırlanması;

- İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına dair hüquqi bazanın dəyişən şəraitə müvafiq olaraq mütəmadi təkmilləşdirilməsi.

Beləliklə, sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə sadalanan tədbirlərin həyata keçirilməsi və onların müvafiq normativ-hüquqi bazası davamlı olaraq təkmilləşdirilməlidir. Bu sahədə isə əsas məsuliyyət müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının və təşkilatların üzərinə düşür. Davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması məqsədilə onlar mütəmadi olaraq dünyada gedən prosesləri izləməli, müvafiq istiqamətdə uğur qazanmış inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənməklə, öz fəaliyyətlərini sosial-iqtisadi təhlükəsizlik, ümumilikdə milli təhlükəsizliyi təmin etmək istiqamətində qurmalıdırlar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. M.X. Meybullayev, S.M. Mikayılova "İqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsi", Bakı- 2006, 452 s.
2. " N.Məmmədov, M.Bərxudarov "İqtisadi Təhlükəsizlik", Bakı-2015, 252 s.
3. A.Ş. Şəkərəliyev "Dünya təsərrüfatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər", Bakı -1998.
4. Sadıqov Əfsər İsa oğlu "Beynəlxalq iqtisadi hüquq Sadıqov", Bakı - 2008, 396 s.
5. L.H. Hüseynov "Beynəlxalq hüquq", Bakı - 2012.
6. C. Nuriyev "Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi", Bakı -2000.
7. Əli Həsənov "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti", Bakı - 2005.
8. Z. Ə. Səmədzadə "Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri", Bakı - 1991.
9. E.A.Олейникова "Экономическая и национальная безопасность", Москва - 2005.
10. Н.А. Ушаков "Проблемы теории международного права", Москва-1988.
11. С.В. Черниченко Международноеправо. Современные теоретические проблемы, Москва-1993.
12. Л.Н. Шестаков "Понятие международного права", Москва- 1997.
13. Schachter O. "International Law in Theory and Practice", Dordrecht-1991.
14. Вельяминов Г.М. "Международное экономическое право и процесс", 2004.
15. Э.Л. Кузьмин "Международное экономическое право", Москва- 2007.
16. В.М.Шумилов "Международное экономическое право", Ростов- 2003.
17. Н. М. Рəcəбли "ВМТ-нин ixtisaslaşmış qurumları" , Bakı - 2003.
18. M. Məmmədov, E. İbadov "Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar", Bakı-2008.
19. Sadıqov Əfsər İsa oğlu "Beynəlxalq iqtisadi hüquq", Bakı - 2008 , 396 s.

20. E.Ə.Əliyev "Beynəlxalq iqtisadi hüquq", Bakı- 2012, 650 səh.
21. C. Nuriyev "Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi" , Bakı-2000.
22. Əli Həsənov "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti", Bakı -2005.
23. Ə.P.Tanrıverdi "Regionların iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin başlıca problemləri" , Bakı-2005.
24. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı" , "Azərbaycan" qəzeti, 2004.
25. F.Mehdiyev "Azərbaycanda dağ və yüksək dağ ərazilərində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi xüsusiyyətləri", Bakı-2002.
26. İ. İbrahimov, "Regional inkişafın əsas istiqamətləri", Bakı-2003.

Hüquqi-normativ aktlar

27. "Azərbaycan Respublikasının Ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı"
28. "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
29. "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu
30. "Milli Təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
31. "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhədi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
32. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi
33. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2014-2018-cü illər)

İnternet bazası

34. <http://www.president.az>
35. <http://www.wikipedia.org>

36. <http://www.economy.gov.az>
37. <http://www.e-qanun.az>
38. <http://www.republic.preslib.az>
39. <http://www.dtx.gov.az>
40. <http://www.unec.edu.az/>
41. <http://www.fiu.az>
42. <http://www.static.bsu.az>

ANNOTATION

In modern times, one of the main duties of any government is to ensure the socio-economic security. Economic security is the main element of the system of national security. Under the country's economic security in the long run, more effective ways of maximizing the amount of per capita economic resources shall be made dynamic and sustainable development. Ensuring the economic security of the structure of the economy and the creation of efficient, cost-effective use of resources and socio-economic problems depends on the resolution.

Socio-economic security settings are: price stability; standard of living of the population; to ensure that the normal level of unemployment; provision of employment; sustainable development of the economy and other legislative rules.

Poverty - a major economic risk factor in the social sphere. The government plays a significant role in eliminating poverty and other socio-economic threats. Within the framework of the relevant authorities to ensure the economic security of the show. Regulatory and legal framework to ensure socio-economic security regulations of the relevant bodies, laws, and other normative legal acts are organized.

The regional policy of social and economic development of the necessary time to ensure the safety issue. For this, we give special attention to the development of regional policy in every country, because of the existing unique features of each region with respect to the expected and unexpected challenges here.

Thus, in order to achieve social and economic security, state should regularly monitor the developments in the world, on the successful experience of developed countries should be studied and should make their activities in that direction.

АННОТАЦИЯ

В настоящее время одной из главных задач, стоящих перед каждым государством, является обеспечение социально-экономической безопасности страны. Экономическая безопасность является главным элементом народной системы безопасности. Говоря об экономической безопасности, подразумевается в долгосрочной экономической перспективе наиболее эффективными способами обеспечить максимальным количеством экономических ресурсов, динамическое и устойчивое развитие каждому представителю населения. Обеспечение экономической безопасности страны зависит от образования эффективной структуры, эффективного использования ресурсов и решения социально-экономических проблем.

К параметрам социально-экономической безопасности относятся: стабильность цен; нормальный уровень жизни населения; обеспечение нормального уровня безработицы; обеспечение занятости, продолжительное развитие экономики и т.д.

Бедность - главный фактор экономической опасности в социальной сфере. В предотвращении бедности и других социально-экономических опасностей, их ликвидации, незаменима роль государства. Для того чтобы обеспечить экономическую безопасность работают соответствующие государственные органы. Для обеспечения социально-экономической безопасности соответствующие органы организуют правила нормативно-юридической базы, законы и другие нормативно-юридические акты.

Во время обеспечения социально-экономической безопасности страны разработка и использование региональной политики необходимая задача. Для этого каждая страна обращает особое внимание на разработку своей региональной политики. Потому что в соответствии с собственными особенностями каждого региона входят ожидаемые и неожиданные опасности.

Таким образом, с целью достижения социально-экономической безопасности государство регулярно должно следить за процессами, происходящими в мире, учиться на опыте заработавших удачу развитых стран, должно строить свою деятельность в том направлении.

REFERAT

Ölkədə uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası nəticəsində ölkənin makroiqtisadi sabitliyi və davamlı iqtisadi inkişafı təmin edilmişdir. Bu strategiya nəticəsində qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası təmin olunmuşdur. Ölkə başçısının yeritdiyi düzgün siyasət nəticəsində gələcək illər üzrə dayanıqlı inkişafın əsaslı təməlinin yaradılmasına, iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə və əhalinin rifah səviyyəsinin daha çox yaxşılaşdırılmasına imkan yaratmışdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra, yeni və bütöv iqtisadi sistemin qurulmasını vacib vəzifəyə çevrilmişdir. Həmçinin yeni sistemin müstəqil fəaliyyətini təmin etmək üçün, dünya təcrübəsinin müsbət tərəflərindən dərs almalı və yaranmalı və islahatların ikinci mühüm vəzifəsi kimi isə iqtisadi mexanizminin bazar iqtisadi prinsiplərinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdır. XIX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan üçün qısa olan 20 il ərzində sosial-iqtisadi, həmçinin siyasi sahədə dinamik inkişaf mərhələsinə qədər şərəfli və çətin yol keçmişdir.

Azərbaycan keçid dövrünü başa vurdurduqdan sonra iqtisadi sistemin yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin səciyyəvi cəhətlərindən biri qeyri-neft sektorunun inkişafını şərtləndirməkdir. Sosial-iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində sənayenin strukturunda görülən keyfiyyət dəyişiklikləri sosial-iqtisadi strategiyanın əhəmiyyətli tərkib hissəsidir.

Hər bir dövlət iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını ümumi olaraq yaxın və uzaq perspektivdə olan ölkəyə təhlükə yaradan iqtisadi təhlükə faktorlarını müəyyən edir və qiymətləndirir. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası hazırlanarkən hər bir dövlətin makroiqtisadi, xarici iqtisadi, demoqrafik, texnoloji, ekoloji keyfiyyət göstəriciləri nəzərə alınır. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi mexanizmindən danışarkən ölkənin ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyi məsələsinə daha

ciddi diqqət yetirməliyik. Ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı bir çox ölkələrin müxtəlif konsepsiya və proqramları vardır. Bu haqqda müvafiq paraqrafda geniş bəhs edilir.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə gəlincə isə, bu qənaətbəxş doğuracaq səviyyədədir. Dövlətin bu sahədə konkret konsepsiyası, proqramı olmasa da, ölkənin ixtisaslı kadr potensialına, kifayət qədər zəngin ehtiyatlara, investisiya imkanlarına və s. iqtisadi təhlükəsizliyi təbii olaraq effektiv gerçəkləşdirir. Lakin bu sahədə perspektivçün lazımı tədbirlərin görülməsi vacib şərtidir. İqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasının bir neçə amilləri var və onlar bir- birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərib, mürəkkəb sistem təşkil edir. Buna üçün də bu məsələyə sistemli yanaşaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin idarəetmə sistemini yaratmaq məqsədəuyğun hesab edilir.

Qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatda təkrar istehsal prosesinin dinamikliyinin artırılmasını tələb edir. Bu səbəbdən, innovasiya mühitinə əsaslanan davamlı inkişaf modelinin həyata keçirilməsi dövlətin qarşısına qoyulan mühüm məqsədlərdəndir.

Sosial-iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi və onların müvafiq normativ hüquqi bazasının yaradılmasının daimi və davamlı təkmilləşdirilməlidir. Bu sahədə isə əsas məsuliyyət müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının və təşkilatların üzərinə düşür. Davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması məqsədilə onlar mütəmadi olaraq dünyada gedən prosesləri izləməli, müvafiq istiqamətdə uğur qazanmış inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənməklə, öz fəaliyyətlərini sosial-iqtisadi təhlükəsizlik, ümumilikdə milli təhlükəsizliyi təmin etmək istiqamətində qurmalıdırlar.